
Nacionalizam i demokracija*

SANFORD LAKOFF**

Sažetak

Za nacionalizam se kadšto kaže da je odveć razgranat fenomen da bi ga se moglo lako definirati, a kamoli svesti na generalizacije političke teorije. Jedan analitičar, nakon što je cijelog života proučavao ovu temu a da svejedno nije uspio potpuno proniknuti u njezine tajne, zdvojno je digao ruke u zrak i rekao da je nacija svaka grupa ljudi koja se takvom smatra. I demokracija je prijeporni naziv, jer se njegova značenja u klasično i moderno doba razlikuju, a dodatno ga nejasnim čine autokratski režimi koji taj termin cinično svojataju. Unatoč ovim poteškoćama, obje koncepcije označavaju utjecaje prevažne za modernu povijest da bi ih se isključilo iz teoretskog razmatranja. Istraživanje koje slijedi opisat će analitički okvir, usredotočiti se na Sjedinjene Države kao vodećeg protagonista i nacionalizma i demokracije, a u zaključku se osvrnuti na njihovu interakciju u svjetskom poretku u mijeni – paradoksalno obilježenom sukobljujućim pritiscima “globalizacije”, ali i zahtjeva za očuvanjem odvojenih sfera identiteta. Tematski, u članku se tvrdi da je građanski ili politički nacionalizam – za razliku od drugih potencijalno zloćudnijih oblika – spojiv s demokracijom i da je koristan instrument kolektivnog djelovanja (i domaćeg i međudržavnog), ali da svi oblici nacionalizma mogu predstavljati ozbiljnu opasnost u svojim ekstremnim oblicima.

I. Analitički okvir

Zbog analitičke jasnoće, važno je odmah u početku biti načisto s četiri najvažnija problema vezana uz ovaj okvir. Prvi je sljedeći: *premda je građanski ili politički nacionalizam spojiv s demokracijom, drugi njegovi oblici, koji se temelje isključivo na etničkoj, vjerskoj ili rasnoj pripadnosti, često su antietični u odnosu prema inkluzivnim, egalitarnističkim normama moderne demokracije*. Drugi je: *premda nacionalizam u širem smislu nije nova pojava, politički ili građanski nacionalizam postao je popularniji žanr tek u moderno doba*. Treći, *povezivanje demokracije i nacionalizma skriva problematičan odnos, jer moderna demokracija ima za cilj zaštititi prava pojedinaca i skupina, ali i osigurati odanost naciji, središtu kolektivne autonomije*. I, četvrti, *zaganjevanje demokratskog samoodređenja dvojbene je valjanosti, jer ne precizira političku jedinicu koja bi trebala biti autonomna – problem koji može dovesti do odcjepljenja i*

* Članak će biti objavljen u *Enciklopediji nacionalizma*, 2000. godine.

** *Sanford Lakoff*, University of California, San Diego.

građanskog rata, no koji se može ublažiti aranžmanima za autonomiju manjina, podjelu vlasti i federalizam na domaćem i transnacionalnom planu.

1. *Oblici nacionalizma spojivi i nespojivi s demokracijom.* Demokracija, shvaćena na način Abrahama Lincolna u njegovoj frazi “vlast naroda, od naroda, i za narod” nije spojiva s onim izrazima nacionalizma koji čine pripadništvo naciji isključivo funkcijom nekoga ne-političkog svojstva, kao što su etnicitet, rasa ili religija. Mnogi slučajevi nacionalizma iznjedrili su se iz nastojanja nekog “naroda” – određenog teritorijem, etničkom pripadnošću ili osjećajem kulturne pripadnosti – da postignu kolektivnu autonomiju. Zahtjev za “*home rule*” /samoupravu/ poslužio je kao slogan u irskoj borbi za nezavisnost početkom 20. stoljeća, kao što želja da se bude “*maitres chez nous*” i dalje nadahnuje separatizam među frankofonima u Quebecu. Američka deklaracija nezavisnosti počinje napomenom da je možda kucnuo čas “kad postaje nužno da neki narod raskine političke veze koje su ga spajale s drugim.” U takvim slučajevima, makar motivi za inzistiranje na državnosti mogu uključiti etničku ili kulturnu pripadnost, ono što se zapravo traži jest pravo na *političku nezavisnost*, a ne neki drugi oblik ekskluzivnosti. Ni Irska, a vjerojatno ni nezavisni Quebec – oboje pretežno rimokatolički – ne bi se smatrali demokratskima kad bi odricali građanska i politička prava protestantima. Ova je razlika važna čak i kad je *raison d’etre* neke nacije određen etnicitetom ili religijom, kao što je slučaj s modernim Izraelom. Izrael je židovska država po tome što nudi državljanstvo svim Židovima i ukazuje njihovim vjerskim običajima dužno štovanje, a demokracija je po tome što Arapi, Druzi, Šiiti i drugi državljani nežidovi uživaju u njoj ista politička i građanska prava.

2. Oni oblici nacionalizma koji isključuju neke građane iz punopravnog statusa državljana drugi su “par cipela”, bilo da razlikuju (kao francuski državnik i povjesničar iz 19. stoljeća Francois Guizot) između *le pays legal* i *le pays réel* (naroda po pravu i realnog naroda) ili da odriču ravnopravni pravni status onima koje se smatra autsajderima. Ako postoji službena religija, provjera vjerske pripadnosti može onemogućiti nekim osobama da dobiju posao u državnim službama, a od nekonformista učiniti građane drugog reda (najzloglasniji primjer je onaj iz 17. stoljeća kad su Hugenoiti bili protjerani iz Francuske, a Puritanci iz Britanije). Do 1865., Afrikanci uvezeni kao robovi nisu imali pravo na američko državljanstvo, što je bilo u očitom suprotnosti s demokratskim očitovanjima američkog nacionalizma. Najsramotniji primjeri ekskluzivističkog nacionalizma bile su fašističke države iz tridesetih godina 20. stoljeća. S neskrivenim prezirom prema demokraciji, njihove su vođe zastupale šovinističke, rasističke i elitističke ideologije koje su, kao u ekstremnom slučaju nacističke Njemačke, dovele do genocida i ekspanzionističkog rata s ciljem protjerivanja ili porobljavanja tobože nižih naroda. Etnički je nacionalizam nedavno imao slične posljedice prigodom raspada Jugoslavije, a ishod je bilo ono što se eufemistički nazvalo “etničkim čišćenjem”. Kao što pokazuje jugoslavenski primjer, ova sklonost nije ograničena na rasističku inačicu fašizma, već je ta opasnost svojstvena svim oblicima etničkog nacionalizma. Politički pokreti kojima je cilj promicanje etničkog nacionalizma, poput onih sad na djelu u Francuskoj, Njemačkoj i Rusiji, pozivaju se na ksenofobiju dok prokazuju etničke manjine i doseljenike kao one koji uništavaju nacionalnu homogenost. Muslimanski fundamentalisti u Alžiru i drugdje otvoreno izjavljuju da će se, dođu li na vlast, poslužiti autoritetom države i nametnuti svoje vjerske zakone nevjernicima (a vjerojatno i zabraniti stranke za koje će smatrati da ne poštuju vjerske zakone, kao u Islamskoj Re-

publici Iranu). Takvi pokreti iskorištavaju mogućnosti što ih pruža demokracija da izraze najekstremnija stajališta, ali su sami slabo odani demokratskim načelima. U njihovim rukama, nacionalizam je oružje protiv demokracije, a ne sredstvo njezina jačanja.

Politički ili građanski oblik nacionalizma razlikuje se od etničkog i spojiv je s demokracijom, jer u načelu (ako ne uvijek i potpuno u praksi) ne isključuje nikoga tko ima pravo na državljanstvo rođenjem ili naturalizacijom. Naprotiv, njemu je cilj ujediniti pripadnike određene zajednice, bez obzira na njihove druge pripadnosti, isticanjem zajedničkih pripadnosti, simbola i institucija. Poput demokracije, politički ili građanski nacionalizam podrazumijeva odanost kolektivnom “samoodređenju” cijelog pučanstva, bez obzira na etničku, vjersku ili rasnu pripadnost ili bilo koju drugu kulturnu razliku, kao što su jezik ili narječje. I politički nacionalizam i demokracija ukorijenjeni su u postavci da oni koji nastavaju određenu teritorijalnu državu ili teže zajedničkoj državi dijele stanoviti osjećaj *političkog* identiteta. Nacionalizam u ovom političkom ili građanskom značenju toga pojma podudaran je s demokracijom.

Ovaj se oblik nacionalizma može definirati kao traženje suvereniteta (ili vrhovne vlasti) od strane nekog pučanstva kojem su zajedničke povijesne privrženosti određenom teritoriju. Anthony D. Smith opisuje ove privrženosti kao “kolektivno ime, zajednički mit o podrijetlu, zajedničku povijest, osebujnu zajedničku kulturu, povezanost s određenim teritorijem i osjećaj solidarnosti.” Pod uvjetom da je “mit o podrijetlu” dovoljno fleksibilan da obuhvati simboličko prihvaćanje od strane kasnijih doseljenika, ovaj opis odgovara političkom ili građanskom nacionalizmu, kao i drugim njegovim oblicima. Slično tome, demokracija uključuje – kao jednu od svojih najvažnijih premisa – vjerovanje u narodni suverenitet. Nacionalistički zahtjev za samoodređenjem i demokratska premisa narodnog suvereniteta stoga se poklapaju – pod uvjetom da je samoodređenje vezano uz opće i ravnopravno pravo glasa za sve građane. U najjednostavnijem primjeru, nacija-država u kojoj svi građani ravnopravno sudjeluju u donošenju temeljnih zakona, izravno ili putem izabраниh predstavnika, primjer je i političkog nacionalizma i demokracije. I obratno, za naciju-državu u kojoj su neki ili većina stanovnika isključeni iz punog i ravnopravnog građanstva, ne može se reći da je primjer političkog nacionalizma ili demokracije – osim možda u nekom početnom smislu.

Ovo je, naravno, važna iznimka, jer se i politički nacionalizam i demokracija najčešće rađaju kroz dugotrajan proces tranzicije. Politički se nacionalizam često začeo kroz zahtjeve za državom, koje bi promicala društvena elita, ili barem neka militantna frakcija koja bi u ime naroda osporila dinastičku ili kolonijalnu vladavinu. Kad ustavna vlast prijeđe iz ruku ove elite u ruke naroda u cjelini, može se reći da je završen prijelaz na politički nacionalizam. Slično tome, demokracija često nastaje kao rezultat zbacivanja monarhije, što najprije vodi do oligarhije, a na posljetku, pokaže li se tranzicija uspješnom, do nekoga inkluzivnijeg političkog poretka – ili, riječima Roberta Dahla, iz “zatvorene” u otvorenu, inkluzivnu “poliarhiju”.

U praksi, ova razlika između političkog i drugih oblika nacionalizma katkad je nejasna. Čak i u etabliranim demokracijama poput Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Sjedinjenih Država i Njemačke, u kojima je nacionalni identitet ustavno definiran državljanstvom, bilo stečenim, bilo rođenjem ili naturalizacijom, doseljenici kadšto shvate da izvršavanje građanskih dužnosti samo po sebi nije dovoljno da im osigura prihvaćenost. Državljanstvo u najširem smislu često se povezuje s pripadnošću nekoj

dominantnoj skupini ili barem usvajanju kulturnih normi koje dominantna skupina nameće. Čak i kad se nacionalnost definira politički, sama činjenica da se riječ “nacija” (i njezine sličnoznačnice, kao što su narod) razlikuje od riječi “država” ukazuje na važnu razliku. Premda u svakodnevnoj uporabi biti državljanin neke zemlje ujedno znači biti i “nacionalni pripadnik” te zemlje, postoji najmanje jedna implicitna razlika. Biti nacionalni pripadnik u punom smislu te riječi znači pripadati ne samo državi (kao u njemačkoj riječi *Staatsangehöriger*) nego i društvenom entitetu, najčešće onome koji se oblikuje kroz dugo razdoblje i odvojeno od ustavnoga političkog poretka. Doseljednici u Sjedinjene Države često su rastrzani između želje da postanu “stopostotni Amerikanci” i želje da zadrže veze sa “starom postojbinom”. One koji su stigli u velikom doseljeničkom valu s početka 20. stoljeća često se stigmatizira kao “Amerikance s povlakom”, premda su postali državljani. U etnički homogenijim društvima, građani koji pripadaju vjerskim ili etničkim manjinama mogu se suočiti čak i s većim preprekama prihvaćenosti.

Potkraj 19. stoljeća u Francuskoj su, poslije vojnog poraza od strane Pruske, ojačale antidemokratske sile, predvođene pokretom poznatim pod nazivom *Action Française*, u želji da iskoriste nacionalističku ogorčenost zbog gubitka Alsacea i Lorraine. U potrazi za žrtvenim janjetom, oni su se okomili na malobrojnu židovsku zajednicu u Francuskoj, praveći razliku između Francuza koji su tzv. Francuzi u srcu i duši te onih koji nisu mogli biti pravi Francuzi po nacionalnosti, usprkos svom državljanstvu. Ova je kampanja dosegla vrhunac u ogorčenoj kontroverziji u vezi s aferom Dreyfus u kojoj je jedan vojni časnik Židov bio optužen na temelju podmetnutih dokaza da je odavao vojne tajne Njemačkoj. Čak i u modernoj Francuskoj, koja se ponosi etničkom raznolikošću svojih sportskih momčadi, nacionalistički pritisci katkad zahtijevaju pristajanje uz kulturne norme većine. Državni zakon traži da djevojke muslimanske vjere u državnim školama ne nose svoja tradicionalna pokrivala za glavu. U Njemačkoj, najintenzivniji nacionalistički pokreti iskazuju ksenofobiju, pomiješanu s neonacizmom, protiv doseljenika i “gastarbajtera”. Ovi i drugi primjeri koje bi se još moglo navesti, ukazuju na to da čak i kad se nacionalizam definira primarno politički, on može naći druge oblike izražavanja koji su neskloni demokratskim idealima.

3. *Moderna važnost političkog ili građanskog nacionalizma.* Nacionalizam je identificiran u biblijskom prikazu ujedinjavanja izraelskih plemena, u usvajanju zajedničkog jezika i religije u staroj Grčkoj te u autonomnim gradovima-državama srednjeg vijeka i početka modernog doba. Politički nacionalizam – ili vjerovanje u narodni suverenitet – postao je uobičajeniji oblik nacionalizma u modernom razdoblju povijesti, kao posredni rezultat prijelaza iz srednjeg vijeka u zapadnoj Europi nakon raspada Svetog Rimskog Carstva. Formalni osjećaj zajedničkog identiteta, nametnut imperijalnim ustrojem, u praksi uvelike modificiran realnostima feudalnog lokalizma, razvodnio se i postupno bio zamijenjen pripadnošću zasebnim državama-nacijama. Kulturni nacionalizam javio se prije političkog, obilježen isprva rastućom uporabom vulgarnih jezika a ne latinskog, imperijalnog jezika, te ojačan širenjem lokalnih jezika nacionalnih književnosti, a u protestantskim zemljama prijevodom i tiskanjem Biblije. U 16. stoljeću, monarsi koji su često tvrdili da vladaju božanskim pravom, isticali su da im njihovo prisvajanje prava na “suverenitet” – koncepcija koju su osmislili utjecajni politički teoretičari poput Jeana Bodina – daje potpunu i gotovo neograničenu teritorijalnu vlast. Priznavanje takvih zahtjeva za suverenitetom kao temeljem države pokrenulo je proces kojim se državnost

počelo povezivati s nacijom. Država, kao entitet koji vlada, počeo se povezivati s nacijom, entitetom kojim se vlada.

No isprva su aristokratski režimi, što su ih utemeljili novi suvereni monarsi, postali žarište osjećaja nacionalne pripadnosti. Smatrajući se elitom na temelju posebnih zasluga, vlastelini su spremno prigrlili stajalište da su oni nositelji državnosti – pa čak i njezini posjednici – jer su vlasnici zemlje. Kad su procvat trgovine i masovno nezadovoljstvo izazvali pobune protiv autokracije i aristokracije, srednji i niži staleži su podjednako odbacili ovu tezu i proglasili sebe nositeljima nacionalnosti. Svoje su ustanke često opravdavali tuđinskim podrijetlom svojih kraljevskih vladara, primjerice u Engleskoj, u kojoj su revolucionari-puritanci spojili prosvjede zbog vjerskih nepravdi sa saksonske pritužbama protiv normanskih “nadglednika”, ili u Francuskoj, gdje je tadašnja omrzuta kraljica Marie Antoinette dobila nadimak “Autri-Chien” (austrijska kučka) prije no što je osuđena na giljotinu.

Jean-Jacquesa Rousseaua opisali su kao oca modernog političkog nacionalizma, jer se služio pojmom “opće volje” (*la volonté générale*) u nadi da će oživjeti solidarnost koju je visoko cijenio u politici antiknog doba. Rousseau je smatrao kako bi ljudi – kad bi se nekako otesli svih umjetnih dodataka i poslušali glas svoga najdubljeg prirodnog ili autentičnog bića – otkrili da imaju iste dobrohotne prirodne porive i iste nasušne potrebe kao i drugi ljudi. Društvo čiji se zakon temelji na toj općoj volji bilo bi stoga društvo koje bi uživalo zdušnu odanost svih, u kojem nitko ne bi bio podanik, a svi bi bili građani. Duh takvog društva sličio bi drevnoj Sparti, Izraelu i Rimskoj Republici. Moderna država društvenog ugovora, kakvu je zamislio Rousseau, bila je ona u kojoj bi sve različitosti, uključujući razlike na temelju podrijetla i imetka te razlike u vjeroispovijesti, bile prevladane zajedničkim domoljubnim zanosom, zajedno s građanskom religijom – elementi koji bi se odredili građanskim suverenitetom, narodom kao cjelinom. Premda je Rousseau upozorio da je takav osjećaj zajedništva moguć jedino u malim državama poput njegove rodne Ženeve kojoj su okolnosti osiguravale nezavisnost, preporučio je Poljacima – u to vrijeme naciji od jedanaest milijuna ljudi kojom je vladalo nekoliko tuđinskih sila – da se pripreme za svoje oslobođenje njegovanjem nacionalne kulture i tako uspostave republiku u svojim srcima. Toliko je bio zaokupljen romantičnim snom o domoljubnoj zajednici da gotovo i nije razmišljao o potencijalno prisilnom karakteru “opće volje” u odnosu prema nekonformistima raznih boja.

Što god o njemu mislili, Rousseauovo je učenje izvršilo dubok utjecaj na generaciju koja je stasala u Francuskoj revoluciji 1789. godine. Prvo nedvosmisleno povezivanje političkog nacionalizma i demokracije nalazimo u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina koju je usvojila Revolucionarna skupština, a u kojoj stoji da je “isključivi nositelj načela suvereniteta narod; nijedna skupina ljudi, nijedan pojedinac ne mogu uživati ovlasti koje izrijeком ne proizlaze iz tog suvereniteta.” Zbog ovog isticanja narodnog suvereniteta, Francusku se smatralo paradigmom moderne nacije, *le grande nation*, a istodobno i stjegonošom ideje slobode. Revolucionarna himna, marseljeza, koju je Simon Schama primjereno opisao kao “veličanstvenu zanosnu himnu domoljubnog zajedništva”, poziva “*enfants de la patrie*” da “natope tlo ukaljanom krvlju tirana.” Potresni valovi Francuske revolucije osjetili su se u susjednim zemljama, a potom i diljem Europe, kad su Napoleonove vojske podrovala europski *status quo* i proširile utjecaj francuskih političkih ideja sve do Egipta. U mnogim su se zemljama grupe nezadovolj-

nika okupile oko nejasno povezanih vjerovanja u nacionalno samoodređenje i narodnu, predstavničku vlast, po uzoru na Francusku revoluciju i utemeljenost narodne vlasti u “pravima čovjeka”. Demokratske revolucije s kraja 18. i početka 19. stoljeća nadovezale su se na pokrete koji su težili nacionalnom ujedinjenju te na raspad carstava u povijesnom razdoblju koje je postalo poznato pod nazivom “proljeće naroda”.

Kao što jasno daje na znanje francuska deklaracija, politički nacionalizam izražava uvjerenje da svi oni koji su građani neke države imaju posljednju riječ u donošenju njezinih zakona i izboru vođa. On može također izraziti težnju za suverenitetom pripadnika nekog naroda koji teži političkoj autonomiji, ali još ne posjeduje teritorijalnu vlast. Talijani i Nijemci, koji su u 19. stoljeću zagovarali ujedinjenje svojih pokrajina, prvi su zahtijevali status političkog naroda, koji dotad još nisu imali. Njihov su primjer slijedili Česi, Slovaci, Rusini i Mađari u Austrougarskom Carstvu, grčka i armenska manjina u Otomanskom Carstvu, baltički i ostali narodi na periferiji Ruskog Carstva te na poslijetku niz antikolonijalnih pokreta u Latinskoj Americi, Aziji i Africi.

Veza između ova dva pojma postala je bjelodana za vrijeme Francuske i Američke revolucije, kad se ideale narodne samouprave objedinilo s težnjom za nacionalnom nezavisnošću. Čitavo 19. stoljeće i dobar dio dvadesetog, težnje rasplamsane u tim revolucijama – posebice Francuskoj – nadahnjivale su pokrete za nacionalnim oslobođenjem u drugim “sestrinskim republikama”. Sedam nizozemskih pokrajina pobunilo se protiv Princa Oranskog i stvorilo Sjedinjenu Nizozemsku. Belgijanci su ustali protiv dominacije austrijske monarhije. Nacionalistička previranja uzbunila su švicarske kantone i dovela do stvaranja mreže kratkotrajnih mini-republika iz kojih se 1798. iznjedrila ujedinjena Helvetska Republika. U Rimu, Torinu i Napulju osnovani su gradovi-republike, izvorište pokreta poznatog pod nazivom “Mlada Italija”. Slični su pokreti niknuli u mnogim drugim područjima, od “Mladoturaka” do “Mlade Indije”. Ustavi sastavljeni za postojeće ili potencijalne republike slijedili su francuski model. Svi su uključivali deklaraciju o pravima građana, a u nekim slučajevima i popis građanskih dužnosti. Svi su priznavali pravo građanstva, bez obzira na religiju. Svi su proglasili da su nositelji suverenitet “građani kao cjelina” – premda su svi ograničavali pravo glasa na muškarce, a neki su to pravo uskraćivali slugama i bankroterima.

Ovi su pokreti uživali toplu podršku mnogih, premda ne i svih zagovornika liberalizma 19. stoljeća. Uvjereni da oslobođenje od svih oblika dinastičkog i imperijalnog ugnjetavanja predstavlja napredak, liberali poput Johna Stuarta Milla i Giuseppea Mazzinija bili su pristaše nacionalizma kao hvalevrijednog načela. “Gdje postoji iole jači nacionalni osjećaj”, napisao je Mill u *Considerations on Representative Government (Ogledima o predstavničkoj vlasti)*, “postoji i *prima facie* uvjet za ujedinjenje svih pripadnika tog naroda pod istom vlašću, i vlašću koja bi bila nezavisna od njih. Time želim reći da o pitanju vlasti trebaju odlučiti oni kojima se vlada.” “Bit ćemo kao prsti na ruci”, izjavio je Mazzini, svaki za sebe, ali surađivati. Povjesničar *lord Acton*, uvijek na oprezu zbog mogućih zlouporaba vlasti, zazvonio je na uzbunu. Švicarci su uspjeli odvojiti političku nacionalnost od etničke nacionalnosti, napisao je on, ali u drugim slučajevima nacionalizam bi neizbježno uzdigao jedan narod na uštrb drugog. Država s kojom bi se neki narod identificirao i koju bi kontrolirao, najvjerojatnije bi ugnjetavala druge nacionalnosti unutar svojih granica. Vidovitošću od koje nas prožima studen,

upozorio je da će u državama u kojima dominira etnički nacionalizam, “niže rase” biti “istriježljene, porobljene, stavljene izvan zakona ili u podređeni status.”

Actonovo otpadništvo od liberalne ortodoksije nije omelo one koji su sa zanosom propovijedali oslobođenje u svim njegovim oblicima. Nadahnut tom dominantnom temom liberalizma 19. stoljeća, koji nije vidio nesuglasja između političkog nacionalizma i demokracije, američki predsjednik Woodrow Wilson načinio je od “samoodređenja naroda” središnje načelo američke vanjske politike kad su SAD ušle u Prvi svjetski rat, rat za koji se on nadao da će “učiniti svijet sigurnim za demokraciju”. Za Wilsona su te dvije stavke bile nerazmrsivo isprepletene. “Nijedan mir ne može potrajati, odnosno ne bi trebao potrajati”, izjavio je “a koji ne prihvaća načelo da vlade uživaju sve svoje zakonite ovlasti pristankom onih kojima vladaju, i da nigdje ne postoji pravo da se s narodima nabacuje, i da ih se prebacuje iz suvereniteta u suverenitet kao da su nečije vlasništvo.” U skladu s proklamiranim ratnim ciljevima, Versailleskim su se ugovorom raspali Otomansko Carstvo i Austro-Ugarska Monarhija, a potom su zaredali često neuspješni pokušaji uspostave novih zasebnih i demokratskih nacija-država.

Sile pobjednice ovo načelo nisu primijenile odmah po svršetku Drugog svjetskog rata, uglavnom zbog izbijanja hladnog rata. Sovjetski diktator Jozef Staljin inzistirao je na tome da kontrolira teritorije koje je oslobodila Crvena armija, a zapadni saveznici željeli su ili očuvati svoje dotadašnje kolonije ili pomoći prijateljskim režimima na područjima koja su smatrali strateškim preprekama širenju komunizma. No na svim koloniziranim područjima javili su se nacionalistički pokreti za nezavisnost, često potaknuti ogorčenošću zbog činjenice da zapadnjaci – koji sebi prisvajaju pravo na nezavisnost i parlamentarnu demokraciju – žele držati pučanstvo svojih prekomorskih teritorija u statusu protektorata. Uz rijetke iznimke, napose Indije, ostvarivanje nezavisnosti značilo je ustoličenje domaćih autokracija. U najnovijem razdoblju, raspad Sovjetskog Saveza i okončanje njegove hegemonije nad dotadašnjim zemljama istočne Europe, ponovno su raspirili nadu da će nezavisnost biti popraćena demokracijom – no rezultati su osrednji.

4. *Problematican odnos moderne demokracije i nacionalizma.* Premda bi se moglo pomisliti da će nacionalizam zadovoljiti težnju za oslobođenjem od tuđinske dominacije, on nije nužno ujedno i jamstvo demokracije na domaćem terenu. Nacionalizam može čak i poslužiti kao protusila demokraciji, jer slični demokraciji po svojoj populističkoj privlačnosti, ali ne iziskuje nužno poštivanje demokratskih normi; naprotiv, insistiranje na odanosti naciji može prevladati nad demokratskim idealima slobode govora i udruživanja, posebice kad je nacionalna sigurnost opravdanje za represiju, i kad se ljude drukčijih nazora stigmatizira kao “narodne neprijatelje”. Moderna je demokracija složeni ideal, a kolektivno samoodređenje, premda njegova najstarija dimenzija, nije jedini sastojak tog složenca. Za razliku od klasičnih modela koje je Rousseau toliko hvalio, moderna demokracija podrazumijeva ideale osobne i grupne slobode koji su suprotni nacionalizmu, čak i u njegovu građanskom ili političkom obliku.

Složeni karakter moderne demokracije nije bio uočljiv kad je taj pojam prvi put uveden u staroj Grčkoj prije nekih dvije i pol tisuće godina. U to je doba taj pojam značio vladavinu narodnih masa – *demos*. Odnosno, u svom izvornom obliku demokracija je značila političku autonomiju. (Riječ *autonomia* također je smišljena u staroj Grčkoj i značila je nezavisnost nekog *polisa* od vanjske kontrole.) Politički nacionalizam, kao

zahtjev za autonomijom zajednice, uklapa se u ovo dugovječno demokratsko uvjerenje. To što je ta autonomna jedinica bila razmjerno mali *polis*, bilo je posljedica uvjerenja da je to najviši oblik društvene organizacije, jer ga se smatralo najpogodnijim za samostalan život. I tako, premda se u etničkom i kulturnom smislu za sve Grke moglo reći da dijele panhelenski osjećaj nacionalnosti, politički su se doživljavali pripadnicima određenih *poleisa* ili “gradova-država”. U suočenju s prijetnjom izvana, primjerice Perzije, svi su Grci bili spremni zbiti redove za zajedničku stvar, ali su inače gajili puno parohijalnije lojalnosti. Upravo je ta parohijalnost starogrčke autonomije bila i uzrokom njezina uništenja. Odanost *polisu*, u sprezi s praktičnim problemima stvaranja i upravljanja velikom državom koja bi obuhvatila cijeli Peloponez, učinila je Grke nesklonima uspostavi federalne vlasti. Premda su Grci sklapali saveze i konfederacije, to nije bila dovoljna zaštita od unutrašnjih trzavica ili prijetnji izvana; najčešće su to bile hegemonске institucije u čijem je središtu bio neki od važnijih *poleisa*, poglavito Atena i Sparta.

U praksi je načelo autonomije polisa u demokratskoj Ateni bilo obezvrijeđeno postojanjem klasnih razlika za državne službe, te prihvaćanjem ropstva i ograničavanja prava građanstva na muškarce plemenskog podrijetla. Plemenski se identitet uspostavljao rođenjem i strancima se dopuštalo da žive u polisima samo kao doseljenici sa stalnim boravištem (*metici*). Vrlo se rijetko događalo da bi neki doseljenik dobio pravo građanstva ili neki rob slobodu za uzvrat za izvanredne zasluge (najčešće u ratu). Premda je prisutnost doseljenika Atenu učinila izrazito kozmopolitskom, ideja da bi neki doseljenik mogao biti “naturaliziran” u to bi doba zvučala nezamislivo.

S izuzetkom ovih važnih ograničenja, ideal grčke demokracije bio je da građanstvo u cjelini treba biti izvor vlasti. Svi su građani bili obvezatni služiti vojni rok i pridonositi uzdržavanju vojske u ratnim vremenima, prema svojim mogućnostima. Mandati političkih dužnosnika bili su jako kratki i dodjeljivali se ždrijebom – osim generala, koji su se birali svake godine. Sjedište vlasti bila je skupština građana, koja se redovno sastajala, raspravljala o problemima i odlučivala o političkim smjernicama javnim glasanjem. Politički sukobi te kršenja građanskoga i krivičnog zakona rješavali su se na sudovima, sastavljenima od velikih skupina građana odabranih ždrijebom. U svemu ovome, atenski su običaji i institucije bili preteče onih koji će se pojaviti u modernim demokracijama.

No moderna se demokracija razlikuje od klasičnog modela u jednoj važnoj stavci, a to je podjela političke i građanske sfere života. Ono što se danas često naziva “građanskim društvom” – područje djelovanja u kojem građani mogu stupati u odnose i formirati institucije odvojene od onih političke ili građanske zajednice – bilo je nezamislivo u drevnoj Ateni. Svaka je aktivnost imala politički ili građanski karakter i sve su institucije bile podvrgnute kolektivnoj regulativi. Nije bilo odvojenosti “države i crkve”, na primjer: vjerovanje u bogove i pridržavanje obreda smatralo se aspektima građanskog identiteta. I umjetnosti su pridonosile osjećaju građanskog identiteta. Poezija, glazba, likovne umjetnosti, a posebice kazalište, ispitivali su odnose između ljudi te između ljudi i prirode u kontekstu polisa i njegovih bogova i mitova. Svako se ljudsko biće smatralo po prirodi “poliskom životinjom” – društvenim bićem, predodređenim za život u zajednici. Svatko tko živi izvan polisa, napisao je Aristotel, ili je zvijer ili bog.

Prijetnja ostracizmom na temelju glasovanja puka, kojim se nekog građanina moglo protjerati iz polisa, služila je za obeshrabrivanje pokušaja ekstremnog nonkonformizma.

Reći da u atenskoj demokraciji uopće nije postojala svijest o napetosti između građanske odanosti i osobne savjesti ili odanosti nekoj manjinskoj grupi, značilo bi pretjerati. Ono što želim reći jest da je ravnoteža uvelike ovisila o građanskoj lojalnosti. U *Antigoni*, Sofoklo ističe napetost između zahtjeva obiteljskih veza i onih političke lojalnosti. Slično tome, time što je izabrao pehar otrova kukute umjesto da prihvati presudu *demosa*, Sokrat je odlučio poslušati glas svoga unutarnjeg *daimona* umjesto volju većine svojih sugrađana. U svojem slavnom govoru nad otvorenim grobom, Periklo se hvali da Atenjani poštuju pravo na različitost u svom privatnom životu. No grčka demokracija ipak ističe autonomiju zajednice za razliku od individualne ili grupne autonomije. Čak ni među grčkim demokratima nije se priznavalo prvenstvo prirodnog poretka nad društvom iz kojeg proistječu prava pojedinaca. Pomisao da bi osobna savjest mogla legitimno navesti ljude istog roda da prigrlje različite vjere ili razviju lojalnosti pored one građanskim interesima, bila je naprosto nezamisliva. A legitimnima se nisu smatrale ni zasebne grupne udruge, osim ako nisu bile dio nekoga šireg programa. Zajednica ili *koinonia* smatrala se kompleksom sastavljenim od obitelji, sela i plemena.

Moderna se demokracija uvelike razlikuje od svoje antikne inačice, jer uključuje dvije dodatne dimenzije autonomije – pluralnu i individualnu, koje otvaraju mogućnost raskola između nje i građanskoga ili političkog nacionalizma. Pluralna autonomija, ili oblik narodne samouprave koji se temelji na grupama, prvi se put pojavila u Rimskoj Republici, s njezinim složenim ustavnim poretkom i “borbom između staleža”. Premda su se svi rimski građani smatrali Rimljanima – i ponosno izjavljivali “*civis Romanum sum*” – razlikovali su se od Atenjana po tome što nisu bili članovi samo jedne skupštine. Umjesto toga, oni su se organizirali u političke udruge prema staležu i statusu – Senat je objedinjavao aristokratske obitelji; plebejske skupštine ljude srednjeg staleža, a i razvlašteni proletarijat zahtijevao je mjesto za okruglim stolom. Uspjeh Rima kao republike često se pripisuje njegovu priličnom uspjehu u usklađivanju ponekad i nasuprotnih zahtjeva tih staleža. Njegov raspad bio je posljedica neuspješnog održavanja spomenute ravnoteže i uspona vojnih vođa zbog širenja države. Rimski je republikanizam puno više utjecao na oblikovanje moderne demokracije nego atenski original, nakon što se predstavništvo dodalo postavci složenog ustavnog poretka. U novije doba, pluralna je autonomija uočljiva u raznim oblicima moderne “dogovorne demokracije”, prema kojoj demokracija znači podjelu vlasti među grupama, a ne vlast većine koja bi mogla isključiti pripadnike neke manjinske grupe.

Povezivanje demokracije s individualnom autonomijom pojavilo se zajedno s liberalizmom 17. i 18. stoljeća, koji je isticao važnost zaštite ravnopravne slobode pojedinca od prisile društva ili grupa unutar društva. Pod “liberalnom demokracijom” podrazumijeva se da su temeljna prava pojedinca – uključujući i pravo na privatno vlasništvo – zaštićena od kršenja od strane većine. Osim prava na privatno vlasništvo, ova su se prava isprva smatrala građanskim i političkim (kao u pravu na jednakost pred zakonom te slobodu govora i udruživanja). U novije su vrijeme neki počeli zagovarati širu koncepciju koja bi obuhvatila druga socijalna i ekonomska prava (uključujući jamstva zaposlenja, socijalne skrbi i zdravstvenog osiguranja) kakva su predviđena u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda.

Modernu se demokraciju može shvatiti kao mješavinu svih triju oblika autonomije. Kombinacija ovih triju tipova autonomije – političke, pluralne i individualne – izražena je u razlici između države (ili javnog sektora) i građanskog društva (ili privatnog sektora). U ovome leži najvažnija razlika između klasične i moderne demokracije. Građanin moderne demokracije uživa jednako pravo na sudjelovanje u političkom životu, izraženo u njegovu pravu da glasuje za svoje predstavnike i da se udruži s drugima u nastojanju da utječe na ishod izbora. Istodobno, svaki građanin uživa i pravo da mu se dopusti da se bavi onim aktivnostima koje se, da se poslužimo pojmom Johna Stuarta Milla, “tiču samo njega”, te da mu se omogući pravo na udruživanje. Tamo gdje se podjele vezane uz kulturu, religiju, rasu i regiju smatraju predubokima da bi omogućile neograničenu većinsku vlast, neke demokracije prakticiraju podjelu vlasti i federalne aranžmane, te se stoga smatraju primjerima pluralne demokracije u punom smislu te riječi.

Politički nacionalizam poklapa se s demokracijom u obliku političke autonomije, jer građani moderne demokracije, uz zajednički nacionalni identitet, njeguju i zaseban identitet i područje djelovanja. Usprkos ovoj zajedničkoj crti, te su dvije koncepcije različite i sadrže element mogućeg antagonizma. Nacionalizam smješta izvor individualnog identiteta unutar “naroda”, kojeg se smatra nositeljem suvereniteta, središnjim objektom lojalnosti i temeljem kolektivne solidarnosti. Moderna demokracija ima za cilj ovladati sve ljude jednako, ali za razliku od drevne demokracije grčkog grada-države, daje građanima pravo na različite oblike identiteta u nejavnom prostoru, koje se naziva građansko društvo. Od građanina se očekuje da preuzme nešto identiteta svoje nacije, ali mu se dopušta da se identificira i sa svojom crkvom, svojom regijom ili zavičajem, obitelji, subkulturnim grupama za koje ga veže osjećaj pripadništva, i sa svim posebnim obilježjima njegove osobnosti. Moderna demokracija ne poštuje samo načelo vladavine većine u stvarima javne politike nego i pravo pojedinaca i manjina da izraze neslaganje i da postupaju samostalno u privatnoj sferi. John Stuart Mill definirao je naciju kao narod “ujedinjen zajedničkim simpatijama, koje ne postoje između njih i neke druge nacije.” Ali građani moderne demokracije zaštićeni su u svom pravu da sudjeluju u aktivnostima koje nisu povezane s državom, a kroz koje oni mogu očitovati osjećaj identiteta različit od političkog identiteta. Stabilne moderne demokracije omogućavaju složene odnose koji stvaraju unakrsne rascjepa i pripadnosti, ponekad subnacionalne, kadšto transnacionalne. Sub-nacionalne asocijacije utemeljene na regiji, spolu, životnom stilu, ideologiji ili nekoj drugoj pripadnosti mogu izazvati dublju privrženost od nacije, u mjeri u kojoj to čak izaziva političku apatiju i povlačenje iz javnog života. Bez opasnosti da će ugroziti svoj politički položaj, vjernici mogu osjećati intenzivnu povezanost s drugim vjernicima u drugim zemljama i prihvaćati autoritet u pitanjima vjere i morala neke internacionalne crkve ili svećenstva čija se središnjica nalazi u inozemstvu. Neki djelatnik može biti lojalan stanovitoj transnacionalnoj tvrtki čija se centrala nalazi negdje izvan granica zemlje. Znanstvenik će se osjećati povezan s kolegama nekoga transnacionalnog, disciplinarnog, “nevidljivog fakulteta” i prihvatiti norme kozmopolitanske “republike znanosti”. Borce za zaštitu okoliša možda će više zanimati sudbina “svemirskog broda Zemlje” nego neki uski nacionalni interes. Kako pokazuju ovi primjeri, moderna je demokracija složena mreža društvene organizacije i unakrsnih sukoba a ne fiksna hijerarhijska piramida socijalnih lojalnosti na čijem je vrhu, za svakoga i u svakom pogledu, nacija.

Politički nacionalizam i demokracija jesu istoznačnice jedino u odnosu prema idealu političke autonomije te vrlo lako može doći do sukoba između ove i ostalih dimenzija. Demokratski ideal osobne i grupne slobode omogućuje raznovrsnost identiteta i asocijacija, ali sve kolektivističke ideologije, uključujući i nacionalizam, potencijalno su autoritarne. Stoga može doći do sukoba između nacionalizma, čak i u njegovu građanskom ili političkom obliku, i moderne demokracije. Poglavitito u vrijeme društvenih napetosti, domoljublje će poticati ksenofobiju koju se može usmjeriti protiv stanovnika stranog podrijetla, kao što se dogodilo u SAD za vrijeme Prvog svjetskog rata kad su Amerikanci njemačkog podrijetla proglašeni sumnjivima kao naturalizirani Amerikanci, te u Drugom svjetskom ratu, kad su stanovnici japanskog podrijetla bili istjerani iz svojih domova i smješteni u relokacijske logore zbog strahovanja da su špijuni i saboteri. Zbog zahtjeva za istomišljenošću, svako se neslaganje može proglasiti neloyalnošću (u slučaju SAD-a, “neameričkim aktivnostima”) i subverzijom.

I tako, premda imaju zajedničke korijene u narodnom suverenitetu, između političkog nacionalizma i demokracije može doći do trvenja, jer demokracija, u svojem općeprihvaćenom modernom obliku, uključuje i jamstva slobode mišljenja, izražavanja i udruživanja. Iz ovog se razloga modernu demokraciju često naziva liberalnom, pa čak i pluralističkom demokracijom. Demokracija u ovom širem smislu može se ozbiljno podrovnati kad politički nacionalizam uzvisuje grupnu solidarnost na uštrb individualnih sloboda. Ako nacionalističke težnje zahtijevaju slijepu odanost (na načelu “moja zemlja u dobru i zlu”), neslaganje bi se moglo stigmatizirati kao nedomoljubno, a sloboda govora ograničiti. Usprkos formalnim mjerama zaštite ugrađenima u ustavna jamstva individualnih prava, pritisak javnosti za konformizmom može pogubno djelovati na slobodu govora i udruživanja.

U ekstremnijim slučajevima, kad politički nacionalizam ustoliči domovinu kao sveti entitet, odanost naciji postaje istoznačnica s vjerskom dužnošću, a ljude drukčijih nazora demonizira se kao heretike i izdajice, “neprijatelje naroda”. Tamo gdje je nacionalistički zanos najjači, individualna i grupna sloboda mogu se potpuno ugušiti. U totalitarnoj državi dopuštena je samo jedna politička stranka – stranka koja tobože utjelovljuje volju naroda – i sve oblike izražavanja mišljenja, te sve oblike udruživanja (od sindikata do strukovnih udruga), mora se pozorno motriti i uklopiti u državu. Agencije državne sigurnosti – poput Gestapoa u nacističkoj Njemačkoj, KGB-a u Sovjetskom Savezu i Mukhabarata u Iraku Saddama Husseina – uhićuju pa ubijaju ili zatočuju one koje se smatra stvarnim ili potencijalnim izdajnicima. Budući da mu manjkaju ugrađeni mehanizmi za zaštitu prava onih koji izražavaju neslaganje, politički je nacionalizam podložan ovakvoj vrsti manipulacije. Samo zato što je isključivo posvećen kolektivnom dobru, on je protivan ostalim karakteristikama demokratskog mišljenja. Ogrtanjem u plašt političkog nacionalizma, demagozi i diktatori mogu tvrditi da predstavljaju narodnu volju i kad odriču demokratska prava svojim protivnicima. Među narodnim masama, populistička/patriotska inačica demokracije može produbiti ovu netrpeljivost prema drugim mišljenjima.

Osim toga, mnogi su izrazi nacionalizma reaktivne prirode, tj. temelje se na netrpeljivosti prema drugim nacijama te pokušavaju dostići i nadmašiti njihov nacionalizam. Engleski osjećaj državnosti iskovan je i ojačan u ratovima protiv Francuske, Škotske i Španjolske. Njemački nacionalizam Johanna Gottlieba Fichtea bio je reakcija na

francuski nacionalizam; panslavizam i panarabizam reakcije su na zapadnjačke oblike nacionalizma; cionizam je djelomice reakcija na to što se Židovima onemogućavalo da na druge načine izražavaju svoju nacionalnost; palestinski nacionalizam reakcija je na uspjeh cionizma. Reaktivni karakter ovih oblika nacionalizma ne čini ih nužno nesklonima demokraciji, ali može potaknuti osjećaje šovinizma među nekim nacionalistima koji zdušno rade protiv univerzalizma demokratskog ideala. Nacionalistički pokreti u srednjoj i istočnoj Europi često su bili nadahnuti etničkim, vjerskim i kulturnim afinitetima. Pojavili su se na područjima gdje je nacionalno političko jedinstvo bilo nejakom i gdje nisu postojale tradicije parlamentarne demokracije. Stoga su te zemlje bile ravnodušne (čak i nesklone) prema demokraciji u praksi i njezinim idealima inkluzivnosti i jednakosti, odbacivale individualizam i racionalizam prosvjetiteljstva u korist stajališta da pojedinci mogu ostvariti puni razvoj tek kad su apsorbirani u organsku, kadšto i mitsku koncepciju društva kao jedinstvenog entiteta. Svaki jezik, govorili su teoretičari kao što su Johann Gottlieb Fichte, Johann Gottfried von Herder i Friedrich Schleiermacher, izraz je određenog načina života; dopustiti da uključi strane riječi znači zagaditi i zatrovati ne samo jezik nego i nacionalni karakter kojeg bi on trebao biti odraz. Nacionalisti u Njemačkoj, Italiji i na Balkanu često su odbacivali ideale liberalnog nacionalizma u korist romantičnih inačica usredotočenih na veličanje naroda i njegova posebnog identiteta. Poput mnogih drugih Europljana čije se mišljenje temeljilo na otkriću Charlesa Darwina o ulozi prirodnog odabira u evoluciji te njegovim društvenim ekvivalentom Karla Marxa o povijesti kao progresivnoj klasnoj borbi, povjerovali su kako je sukob među nacijama pripadajući dio života i da je sama priroda odredila da će jedino najjači preživjeti. Umjesto da prihvate liberalno stajalište “živi i pusti druge da žive” u odnosu prema drugim nacijama, bili su skloni doživljavati međunarodne odnose kao igru “nulte sume” u kojoj se može biti jedino pobjednik ili gubitnik. Zahtijevali su protekcionizam u ekonomiji (pretpostavljali Friedricha Lista Adamu Smithu i fiziokratima) i smatrali vojnu snagu i zaštitu kulturne baštine bitnima za nacionalnu veličinu i opstanak.

5. *Nesigurnost glede jedinice političke autonomije.* Ako se pravo na samoodređenje želi priznati svima onima koji tvore poseban “narod”, definicija toga tko točno čini narod otvorena je za beskrajne rasprave. Granice koje se čine utemeljene i ustaljene lako se mogu osporiti kao proizvoljne i neprimjerene. Kad je nacionalističko raspoloženje prvi put zahvatilo modernu Europu, općenito se smatralo da se nacionalni identitet može pridati svima za koje se na temelju jezika i kulture može reći da pripadaju ovoj ili onoj zajednici. Isprva, nacionalisti su tvrdili da bi za manjinske etničke skupine bilo uputno da zaborave na lokalne pripadnosti u korist višeg jedinstva i time osiguraju veću sigurnost, prosperitet i ponos cijele nacije. Giuseppe Garibaldi i Camillo Cavour bili su slavljani kao talijanski domoljubi jer su se borili za ujedinjenje različitih sastavnica te zemlje. No kad se nacionalizam javio u Ruskom, Austro-Ugarskom i Otomanskom carstvu, među onima koje se veličalo kao domoljube nije bilo samo integracionističkih pan-slavista nego i pjesnika (u Mađarskoj to je bio Sandor Petöfi) te lokalnih velikaša i političara koji su zastupali parohijalne, secesionističke oblike ujedinjenja. Oni koji su živjeli u etnički miješanim pograničnim zajednicama poput Alsacea, Šleske, Gdanjska i Trsta nisu se uklapali ni u jednu Prokrustovu postelju i ti su teritoriji postali žarišta sukoba, no na njihovo su postojanje nacionalisti ili odmahivali rukom kao na marginalnu smetnju ili su im služili za rasplamsavanje iredentizma.

Krajnji ishod ove nacionalističke agitacije u Europi bila je “balkanizacija”, tj. traženje nezavisnosti od strane naroda integriranih – često protiv svoje volje – u države u kojima nisu imali većeg utjecaja. Godine 1920. u Europi su bile 23 nacije-države. Kako su se carstva srednje i istočne Europe raspadala i preoblikovala, taj se broj 1994. popeo na 50. Sjedinjene Države, izvorno stvorene kao unija bivših kolonija sastavljenih od uglavnom homogenog i jednojezičnog naroda, gotovo su se raspale na pitanju ropstva, i ostale su “jedna nacija, nedjeljiva” zahvaljujući pobjedi Sjevera u bratoubilačkom građanskom ratu. Budu li aktivnosti separatističkih pokreta, aktivnih diljem svijeta – od Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Belgije, Italije i Španjolske na zapadu, do Konfederacije nezavisnih država, Indonezije i Kine na istoku – okrunjeni uspjehom, taj će se broj dodatno povećati.

U Africi i Aziji, kao i na Srednjem istoku, početni učinak nacionalizma išao je na ruku integraciji, a ne desegregaciji, ali je moguće da i tamo jačaju suprotne tendencije. Početni je cilj bio prevladati tribalizam stvaranjem nacija, povezanih gdje god je to bilo moguće zajedničkim jezikom i pripadajućim teritorijem. No podjele među novonastalim nacijama često su bile proizvoljne. Crte koje su na zemljovidu povukle kolonijalne sile da bi između sebe podijelile ratni plijen i nagradile lokalne satrape – pa čak i kad su nacionalne granice bile izborne u narodno-oslobodilačkim ratovima – kadšto ne bi uzele u obzir neugasle plemenske osjećaje. Donald L. Horowitz opisao je Nigeriju, Ugandu, Benin i indijski Punjab kao “koalicije iz koristi”, stvorene “da bi se osigurala potrebna većina za formiranje vlade”. Takve koalicije, dodaje on, lakše je stvoriti nego održati. Tek će se vidjeti hoće li postojeće podjele među mnogim tako stvorenim nacijama-državama u područjima u razvoju ostati više-manje konstantne ili će primjer raspada europskih carstava slijediti i neke od većih nacija na drugim kontinentima. Secesionistički pokušaj plemena Ibo u Nigeriji bio je ugušen u krvi, a drugi plemenski sukobi diljem Afrike završili su užasnim pokoljima. Južnoafrički Afrikaneri i Zului možda će ostati u toj državi – ali možda i neće. Tamili će možda uspjeti u podjeli Sri Lanke. Narodi kao što su Palestinci, Kurdi i irački Shi’iti možda će uspjeti ostvariti zaseban politički status, kao i mnogi drugi aktivni ili latentni separatistički pokreti u Indiji, Indoneziji, Kini (osobito Tibetu) i drugdje.

Pouka ovakvog razvoja događaja za političku teoriju demokracije i nacionalizma jest da je “samoodređenje nacija” dubiozna formula. Ono što čini naciju počiva, poput ljepote, u oku promatrača. Ova formula može odgovarati aglomeracijama regija, kao i separatističkim pokretima – Talijanima kao i Lombardijcima, Španjolcima kao i Bascima, Britancima koliko i Škotima i Velšanima, Jugoslavenima kao i Srbima, Hrvatima, Bošnjacima, Slovencima i Albancima, Rusima kao i Čečenima, Kanadanima koliko i Quebečanima, Indijancima plemena Cree i Inuitima /Eskimima/. Naizgled sredena nacija-država poput Ujedinjenog Kraljevstva, za koje bi većina promatrača rekla da sadržava jednu naciju, nekima može djelovati kao primjer “internog kolonijalizma” kojemu ne samo što je potrebna decentralizacija u obliku regionalnih parlamenata nego i posvemašnja rekonstrukcija u zasebne entitete. Sukob u Sjevernoj Irskoj teško je riješiti na miran i demokratski način, jer se njezino pučanstvo ne može dogovoriti kojem narodu pripada. Premda većina Quebečanima Quebeca “nedvojbeno posjeduje zajedničke karakteristike naroda”, Vrhovni sud Kanade nedavno je presudio da načelo federalizma ugrađeno u kanadski ustav znači kako odluka o odcjepljenju, premda bi je prihvatila većina stanovnika te pokrajine s pravom glasa, ne bi mogla pravno stupiti na snagu bez

pristanka ostalih pokrajina. Glede tvrdnje da bi se takvo pravo moglo tražiti na temelju međunarodnog prava, Sud je presudio da “pravo na odcjepljenje postoji prema načelu samoodređenja naroda ... tamo gdje se ‘narodom’ vlada kao dijelom kolonijalnog carstva, ili kad je ‘narod’ podvrgnut tuđinskom jarmu, dominaciji ili eksploataciji, ili možda kad je nekom ‘narodu’ uskraćena svako važnije političko djelovanje u sklopu države koje je dio”.

Vidjet ćemo hoće li se interpretacija Suda ispoštovati u slučaju da većina stanovnika Quebeca glasuje za nezavisnost. Oni bi mogli reći da je kanadski ustav bio nametnut njihovim precima kao posljedica vojnog poraza i stoga ih ne obvezuje, te da njihov položaj zadovoljava standard međunarodnog prava na što se Sud pozvao. U demokratskoj teoriji, pitanje samoodređenja je otvoreno i nejasno formulirano.

No u praksi postoji barem jedan primjer (i to znameniti) zemlje koja je uspjela – premda na jedvite jade, uključujući i građanski rat – kroz federalizam integrirati različite regije i asimilirati stanovništvo silno raznoliko po vjeri, etničkoj i rasnoj pripadnosti. Naravno, riječ je o Sjedinjenim Američkim Državama, čiji nacionalni slogan – *e pluribus unum* – utjelovljuje upravo ovu težnju. Usprkos starim problemima, ponajprije neiskorjenjivim rasnim napetostima, SAD su postale oponašajni model za druge države koje žele ostvariti i nacionalno jedinstvo i demokraciju. I u vanjskoj su politici, od predsjednikovanja Woodrowa Wilsona, SAD vodeći pobornik ljudskih prava i “samoodređenja naroda”. Premda njezina domaća i vanjska politika nije uvijek odražavala te vrijednosti, ta je država najbolji povijesni primjer stopljenosti demokracije i nacionalizma.

II. Primjer Sjedinjenih Država

Ako je Francuska bila utjelovljenje nacionalizma i demokracije potkraj 18. stoljeća, SAD su postale najvažniji eksponent obaju trendova potkraj 19. i tijekom 20. stoljeća. Poslije Napoleonova poraza kod Waterlooa, Francuska se povukla u sebe kako su trvenja među klasama, regijama i političkim ideologijama zaokupila njezine građane, premda je zemlja pokušavala održati imperijalnu fasadu u prekomorskim zemljama u ime svoje “*mission civilisatrice*” (civilizirajuće misije). Amerikanci, poslije Građanskog rata i desetljeća industrijske ekspanzije koja je uslijedila u drugoj polovici 19. stoljeća, sve su češće bivali uvučeni i gurnuti u međunarodnu arenu, isprva često nevoljko, no na poslijetku s osjećajem da je njihova zemlja postala važna svjetska sila i da joj nema druge nego postupati u skladu s time. U prvoj polovici 20. stoljeća, tvorci njezine vanjske politike tražili su način kako svoja liberalna načela projicirati na svijet tako da od SAD-a učine vodećeg pobornika načela samoodređenja naroda, premda su se često upletale u poslove susjednih država da bi se zaštitilo američke nacionalne interese. Sredinom 20. stoljeća SAD su proglašene supersilom (uglavnom zbog svoje sposobnosti da organiziraju ili zaprijete masovnim napadom nuklearnim oružjem) i – paradoksalno – hegemonističkim vođom “slobodnog svijeta”: koalicijom nacija-država odanih dvostrukim načelima liberalne demokracije, osobne slobode i slobodnog tržišta. Ova je koalicija uključivala i relativno nezavisne parlamentarne demokracije, kao i puno ovisnije i kadšto nedemokratske saveznike iz interesa. SAD su nedavno izašle iz konfrontacije sa Sovjetskim Savezom kao jedina preostala vojna i gospodarska super-

sila u buntovnijem i nesigurnijem svjetskom poretku, u kojem je bipolarni hladnoratovski magnetizam izgubio snagu.

Na domaćem terenu, Sjedinjene Države bile su, kako je rekao Seymour Martin Lipset, prva “nova nacija” – prva koja je nastala iz kolonijalnog ustanka, premda ne domorodačkog stanovništva, već kolonista. U prvim postkolonijalnim desetljećima, suočila se s puno poteškoća s kojima se često suočavaju nove zemlje, posebice borbom za izgradnju nacionalnog osjećaja koji bi zamijenio savez između trinaest osamostaljenih kolonija. Čak je i Ustav bio nejasan jer počinje s rečenicom: “Mi narod Sjedinjenih Država, da bismo stvorili čvršći savez...” Bilo je neslaganja glede toga znači li ta rečenica da je Ustav usvojila nacija u cjelini ili države koje je sačinjavaju, te stoga nije bilo jasno je li taj federalni savez neraskidiv. Nekoliko je država zaprijetilo poništenjem svog članstva u savezu i odcjepljenjem zbog nesuglasica ekonomske prirode. I zaista, 1861. godine robovlasničke južnjačke države objavile su nezavisnost. Osjećaj nacionalne pripadnosti najprije je postupno jačao samo na američkom sjeveru, a potom, poslije Građanskog rata, proširio se na cijelu zemlju, iskovan u početku u revolucionarnoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja, potom u ratu za očuvanje Saveza, a kasnije kroz rastući ponos zbog njezinih dostignuća i njezina imidža kao zemlje neograničenih mogućnosti.

SAD su startale s velikom prednošću u odnosu prema mnogim drugim novim nacijama, jer je nekoliko naraštaja njezinih utemeljitelja postiglo izvanredan stupanj ideološkog istomišljeništva. “Američki konsenzus” oblikovao se vrlo rano, po uzoru na republikansku ideologiju engleskih vigovaca iz 17. i 18. stoljeća, izraženu u djelima Johna Milтона i Jamesa Harringtona te posebice Johna Lockeja u njegovu znamenitom *Drugom ogledu o vlasti*. Taj je konsenzus utkan u američku Deklaraciju nezavisnosti čija svrha, kao što je rekao njezin autor Thomas Jefferson, nije bila originalnost, nego da bude s ukus onoga što je kolonistima bilo na duši. Na američke su kolonije, kao na fragment britanskog društva, isprva utjecali ostaci feudalnih staleških razlika i patrijarhalizma matice zemlje i to u tolikoj mjeri da je, kako je dokazao Gordon S. Wood, američka revolucija bila zapravo tipična radikalna socijalna revolucija. Ali američki kolonisti nisu imali razvijen feudalni sistem, zajedno s plemstvom, primogeniturom i službenom crkvom. U vrijeme proglašenja nezavisnosti, američki je savez bio definiran ideološkim konsenzusom – u središtu kojeg su bili ideali “vigovskog republikanizma” – izraženim, kako kaže Wood, u obliku egalitarističkog društvenog poretka i vjerovanja u “trgovačku republiku”. Ovaj je konsenzus predstavljao prilagodbu na američki način novonastalih načela političkog i ekonomskog liberalizma – ponekad toliko nesvjesno prihvaćenih da su ih prozvali amerikanizmom ili “američkim načinom života”.

Važna posljedica toga, koju je posebno isticao Louis Hartz, bila je ta da je za razliku od zapadnoeuropskih pandana, američka nacija doživjela samo blagi oblik klasnog sukoba. Većina je Amerikanaca pristajala uz ono što je Hartz nazvao “iracionalno lockeijanstvo”, i nesvjesno su se smatrali pojedincima kakve su zamišljali John Locke ili Adam Smith, a ne pripadnicima buržoazije ili proletarijata; te dvije riječi gotovo da i nisu postojale u američkom rječniku. Zbog toga se socijalizam smatrao u Americi stranom ideologijom, a njegovi pobornici nisu uspijevali osigurati podršku čak ni u radničkom sindikalnom pokretu, gdje je politički sindikalizam bio odbačen u korist “čistog”

ili ekonomskog sindikalizma koji se služio kolektivnim pregovorima i štrajkom isključivo u sporovima s poslodavcima u vezi s plaćama i radnim uvjetima.

Druga je posljedica bila ta da su se doseljenici lakše asimilirali u Americi nego u Europi. Usprkos vrlo realnom iskazivanju netrpeljivosti prema došljacima, doseljenike se moglo puno lakše asimilirati u Novome nego u Starome svijetu upravo zato što je američko pučanstvo postalo manje heterogeno od europskog, te zato što se Amerikanac moglo postati prihvaćanjem nacionalnog svjetonazora. Nakon što bi neki doseljenik prigrlio opću vjeru u etiku “potrudi se i uspjeh će doći”, mogao se nadati da će biti nagrađen prihvaćenošću koju bi bilo puno teže postići u europskoj “domaji”, gdje se pripadnost određivala zajedničkim korijenima, a ne odanošću domovini ili nekom nacionalnom svjetonazoru. Pogubno naslijeđe ropstva značilo je da će u Americi rasne napetosti biti izraženije od etničkih, ali je i u ovome snaga američkog svjetonazora, kao što je opisao švedski sociolog Gunnar Myrdal u *The American Dilemma* (Američka dilema), bila u oštroj suprotnosti s ostatakom rasizma.

Američka vanjska politika primjer je združenosti demokracije i nacionalizma – ukoliko nisu bili sputani nacionalnim interesom. Monroeova doktrina iz 1823. godine služila je kao upozorenje europskim silama da u svojim imperijalističkim težnjama ne posežu u američku sferu utjecaja, ali i način da se sačuva interesna sfera za Sjedinjene Države. Prije rata sa Španjolskom 1898., Sjedinjene su Države bile uhvaćene u žrvanj izolacionizma koji je bio posljedica geopolitike njezina položaja i savjeta njezina prvog predsjednika, Georgea Washingtona, da “izbjegavaju komplikacije s drugim državama”. Amerikanci su bili zaokupljeni širenjem na zapad svog kontinenta, što im je uspjelo ugovorima, kupovinom i na posljetku ratom s Meksikom. Premda je geslo “Prirodno pravo na ekspanziju” raspirilo imperijalističke težnje, protutežu njima predstavljala je nevoljkost da se pripoje regije nastanjene ljudima drukčije etničke pripadnosti koji govore drugim jezikom. No za SAD je bilo lakše odgovoriti na napade stranih sila na susjedne narode. Kad je američki Kongres ovlastio predsjednika Williama McKinleya da se zarati protiv Španjolske kako bi oslobodio Kubu 1898. godine, ta je odluka u priličnoj mjeri bila motivirana gnjevom javnosti zato što su španjolski vladari ubili oko dvije stotine tisuća Kubanaca, a ne osjećajem da SAD imaju demokratsko poslanje da preotmu Kubu, čak i da im je motiv pritom samo da Kubancima osiguraju nezavisnost. Kongres je opovrgnuo bilo kakvu namjeru pripojenja otoka, odraz izolacionističkog otpora imperijalizmu. Nakon što je, kao posljedica tog rata, uspostavljen protektorat nad Kubom, SAD su hoćeš-nećeš postale dominantna sila u Karibima. Kad je predsjednik Theodore Roosevelt odlučio da se kanal od životne važnosti za američke interese može sagraditi jedino tako da se Nikaragvu odcijepi od Kolumbije, nije ni trenutka oklijevao to učiniti. SAD su se u Srednjoj Americi – ako nigdje drugdje – ponasale baš kao svaka druga imperijalistička sila.

Okupacijom Filipina, SAD su postale i važna sila u Aziji, i odredile novi kurs u odnosu prema Kini i Japanu. No poslije pedeset godina američkog tutorstva, Filipini su postali samostalna demokracija. Na početku okupacije, na filipinskom se otočju uspostavilo demokratske političke institucije kojima se zamijenilo hijerarhijski odnos zaštitnika i klijenta kakvog su bili uspostavili Španjolci. Premda su SAD zadržale kontrolu na Filipinima, zdušno su njegovane i domaće političke institucije, uključujući i nezavisno sudstvo. Sve se više funkcija prebacivalo na filipinske vlasti. Izbori su održavani

redovito, od općinske razine do – postupno – nacionalne razine. Javno obrazovanje uvedeno je zajedno sa slobodom tiska. Katolička je crkva razvlašćena i uvedeno je svjetovno obrazovanje. Godine 1902. predsjednik William Howard Taft odredio je dvostruki cilj američke okupacije: demokratizacija i samoodređenje.

“Smatramo da možemo pomoći tim ljudima; smatramo da ih možemo uzdići do razine na kojoj će cijeniti narodnu vlast... Rekao bih da je dužnost Sjedinjenih Država tamo utemeljiti vladu primjerenu sadašnjim mogućnostima tog naroda, koje će se postupno mijenjati, i sve će se više ovlasti prenositi na narod da vlada sam sobom pa će ih se obrazovati za samoupravu, sve dok njihovo znanje o vladanju i poznavanje individualnih sloboda ne bude takvo da će se moći poduzeti novi korak: ili da ih se prizna za jednu od američkih saveznih država ili da se utemelji kvazinezavisna vlada kao u Kanadi i Australiji ili, ako tako žele, da im se da nezavisnost.”

Američki politički vođe osjetili su olakšanje kad je postalo jasno da će se Filipini odlučiti za nezavisnost, jer se mnogim Amerikancima nije sviđala pomisao da bi pripojili narod drukčije etničke pripadnosti već ionako problematičnoj rasnoj i etničkoj mješavini. Godine 1935., Filipini su dobili status zajednice naroda a nezavisnost im je obećana kroz deset godina – obećanje ispunjeno 4. srpnja 1946., uskoro nakon prestanka japanske okupacije.

Filipinski je slučaj tipičan za probleme demokratizacije u zemljama u razvoju, koje se nalaze pod svojevrsnim protektoratom. Krajnje neravnopravan sustav zemljo vlasništva od samog je početka svojom korumpiranošću ometao filipinsku demokraciju, jer su imućni zemljoposjednici uvijek bili moćniji od apstraktnih načela pravde i jednakosti. Razvoj komercijalne poljoprivrede ojačao je njihov utjecaj, a strane su se tvrtke ubacile sa svojim ulaganjima kako bi podijelile dobit s lokalnim elitama. Još i prije američkog osvajanja, uzdigla se sve moćnija filipinska zemljoposjednička elita, čije se bogatstvo temeljilo na proizvodnji robe za izvoz. Upravo je taj stalež bio stjegonoša nacionalizma protiv Španjolske, a poslije i protiv SAD-a. Amerikanci su odlučili kooptirati pripadnike ove elite i u tome su uspjeli. Za vrijeme američke okupacije, industrijalizacija i demokratizacija odvijale su se usporedo, ali su ti procesi samo zagreblji po površini neravnopravnosti društvene strukture. Umjesto da posluže za reformu društvenog sustava u ime veće jednakosti, nove institucije centralne vlade ojačale su moć zemljoposjedničke oligarhije. Političku je demokraciju silno podrivala socioekonomska nejednakost, koja je dovela do komunističke pobune poslije Drugog svjetskog rata. Strahujući da će Filipini pasti u komunističke ruke, Amerikanci su osjećali još manju želju da provedu agrarnu reformu i umjesto toga stale na stranu oligarha.

Američka vanjska politika bila je puno manje “neizravna” u vlastitom stražnjem dvorištu. U 20. stoljeću, SAD su upotrijebile silu u Kolumbiji 1903., držale Kubu pod okupacijom između 1906. i 1909., poslale marince da održavaju red i mir u Nikaragvi i zadržale ih tamo dugi niz godina, okupirale Haiti i odcijepile Panamu od Kolumbije da bi probile Panamski kanal. Američka je vlada bila odlučna spriječiti bilo koju stranu silu da iskoristi probleme u susjednim joj zemljama – razumljivo strahovanje s obzirom na njemački utjecaj u desetljeću koje je prethodilo Prvom svjetskom ratu.

No za vrijeme Wilsona, američka politika prema Latinskoj Americi i ostatku svijeta počela se mijenjati i više uzimati u obzir nacionalne aspiracije. On je položio temelje

američkoj vanjskoj politici u ostatku stoljeća načelom da će SAD uvažavati nacionalizam kao moćnu političku silu i nastojati promicati demokraciju kao jedini legitimni oblik samouprave, onaj koji će najvjerojatnije voditi miru i stabilnosti. Vezana uz ovo povjerenje u demokraciju bila je i uvjerenost u superiornost slobodnog tržišta i slobodne trgovine, te priznanje važnosti utemeljenja međunarodnog prava i institucija kolektivne sigurnosti kao prepreke opasnostima međunarodne anarhije.

Ova su načela usvojena i zbog samointeresa i zbog idealizma. Wilson je shvatio da sigurnost SAD-a ovisi o stabilnosti i prosperitetu drugih nacija, poglavito Europe i njezine sfere utjecaja. Bio je uvjeren da bi nastavljanje imperijalizma postalo izvorom nestabilnosti, jer bi izazvalo nacionalističke pokrete s ciljem zbacivanja okova kolonijalizma (što su Sjedinjene Države prve učinile). Osim toga, monarhije po definiciji vole ratovati, jer su sklone koristiti običan puk kao taoce za zadovoljenje svojih dinastičkih ambicija pa guše svaku kritiku svoje politike. Wilson je smatrao da su demokratski poredci stabilniji, jer osiguravaju mehanizam za rješavanje sukoba na domaćoj sceni, mehanizam koji se služi zakonom, a ne osvetom i bezakonjem, glasovanjem umjesto nasiljem, osigurava mirnu predaju vlasti te slobodu govora kao sigurnosni ventil za nezadovoljstvo. Demokracije su mirnije (kako je tvrdio filozof Immanuel Kant), jer ljudi koji moraju podnijeti teret rata moraju dati svoj pristanak prije njegove objave. Međunarodno pravo i organizacije prenijele bi na globalnu razinu ono što je demokracija obećala na domaćoj, dodajući kolektivnu sigurnost blagodatima demokracije. No jedine države kojima će se moći ukazati čast da budu punopravni i pouzdani partneri u takvoj organizaciji bit će one demokratske; u autoritarne se vladare jednostavno ne može imati povjerenja da će ispuniti svoje obveze i obećanja.

U ostvarenju ovih načela, Wilson je odredio još jedno: SAD će priznati one vlade koje su demokratski ustrojene. Očekivao je da će se u većini slučajeva granice poklopiti s etničkom demografijom. Ovakvom se politikom amenovalo komadanje raznih europskih i bliskoistočnih carstava poslije Prvog svjetskog rata. “Nijedna nacija”, rekao je Wilson “ne bi smjela tražiti načina kako da nametne svoju politiku nekoj drugoj naciji ili narodu, već bi svaki narod, mali jednako kao i veliki, trebao biti u stanju odlučivati o vlastitom poretku i načinu razvoja slobodno, bez ometanja, bez prijetnji i bez straha.” Tražio je nezavisnost za Poljsku, podržao britansku Balfourovu deklaraciju kojom se Židovima obećala domovina u Palestini, bio blagonaklon prema armenskom nacionalizmu, podržao nezavisnost Čehoslovačke i Jugoslavije, i pozdravio prisilnu abdikaciju ruskog cara. Prezirao je boljševizam, ali ga je smatrao reakcijom na neuspjeh da se kapitalizam regulira na način koji će služiti općem dobru.

Wilsonovo je predsjednikovanje predstavljalo vrhunac američkog pokušaja promicanja načela samoodređenja, no njegova je politika često bila više pod utjecajem američkog nacionalnog interesa i očuvanja hegemonije u njezinu dijelu svijeta te zaštite gospodarskih interesa. Prije no što je izabran za predsjednika 1913., Wilson je zastupao mišljenje da bi Sjedinjene Države trebale smatrati svojom dužnošću pomoći drugim zemljama da postanu samostalne. Prezirao je “dolarsku diplomaciju” predsjednika Tafta – uvjerenje da bi američku trgovinu, ulaganja i zajmove trebalo smatrati instrumentima stabilizacije. Odbio je podržati američke banke u njihovu planu da ponude niskokamatne kredite latinoameričkim zemljama, jer je to smatrao narušavanjem suvereniteta tih zemalja. Ispričao se Kolumbiji zbog stvaranja Paname i lobirao je u Kon-

gresu da se ukine diskriminatorska carinska politika u korist američkih prijevoznika. No uskoro je Wilson okrenuo ploču. Služio se vojnim intervencijama, ne zato što je bio licemjer, nego zato što se nadao da će uporabom sile protiv neprijatelja demokracije osigurati stupanj stabilnosti koji bi omogućio funkcioniranje međunarodnog prava. Objavio je politiku nepriznavanja režima koji su došli na vlast neustavnim sredstvima. Kad je Meksiko 1910. zahvatila revolucija protiv autokratske vladavine Porfiria Diaza, a njegova demokratskog nasljednika Francisca Madera smijenio kontrarevolucionarni general Victoriano Huerta, Wilson je odbio priznati njegovu vlast da se ne bi ustanovio presedan koji bi trajno izazivao nestabilnost u Meksiku. Diplomatskim pritiscima, embargom na oružje, te okupacijom luke Veracruz, iznudio je Huertin odlazak s vlasti. U proljeće 1916., ponovno je intervenirao, ovaj put kaznenom ekspedicijom protiv Pancha Ville u sjevernom Meksiku. U oba je slučaja podjario meksičko nacionalističko ogorčenje. I dok su šovinistički nastrojani Amerikanci odobravali Wilsonovu uporabu sile, drugi su to doživjeli kao otrežnjujuće iskustvo, jer se pokazalo da čak ni izravna intervencija ne može osigurati reforme na unutrašnjem planu neke zemlje.

U drugim zemljama SAD nisu samo nakratko intervenirale nego su ih i okupirale. U Dominikanskoj Republici (između 1916. i 1924.), Washington je u Santo Domingu instalirao vladu. Poslije pokušaja da unaprijedi poljoprivredu u toj državi i uspostavi birokratske institucije i nacionalnu gardu, američke su trupe povučene 1924. Uskoro je ponovno izbio građanski rat, koji je završio tek kad je 1930. vlast preuzeo diktator Rafael Trujillo. Stabilnost je postignuta, ali tek nakon što je na vlast došao tiranin. Godine 1915. Wilson je inicirao intervenciju u Haitiju (koja je potrajala dvadeset pet godina), u pokušaju da poboljša gospodarstvo i centralizira političku moć, ali ni ovdje nije uspio. U Nikaragvi, Nacionalna garda pod američkim pokroviteljstvom dovela je na vlast diktatora Anastasia Somozu.

Do trećeg desetljeća 20. stoljeća, u sklopu svoje dobrosusjedske politike, Sjedinjene su se Države odrekle svojih prijašnjih postavki o pravu na intervenciju u Latinskoj Americi i na iznuđivanje formalnih koncesija te su povukle trupe iz Haitija, Dominikanske Republike, Nikaragve i Paname. Umjesto toga, Washington je usvojio politiku neintervencije u susjednim zemljama, osim ako neka od tih zemalja padne pod tuđinsku vlast. No ova “prste k sebi” politika nije bila ništa uspješnija od politike intervencije kao načina promicanja demokracije. Uspjela je jedino tolerirati diktatorske režime Anastasija Somoze, Fulgencija Battiste i Rafaela Trujilloa. Jedino je u Meksiku, gdje su SAD odlučile ne pokušati ukinuti odluku o eksproprijaciji inozemnih naftnih koncesija, američka politika pridonijela stabilizaciji političke vlasti i usvajanju demokratskog ustava, – kojeg je, međutim, u praksi podrovaio nastanak nedemokratske, jednostranačke države. Drugi američki pokušaji širenja regionalne međuovisnosti u Latinskoj Americi pokazali su se nepovoljnima za demokraciju, jer je došlo do širenja plantažne poljoprivrede, što je produbilo koncentraciju bogatstva i klasnu polarizaciju.

Wilsonovu se politiku često kritiziralo kao naivnu ili barem nerealističnu zbog očekivanja da će demokracija niknuti posvuda, bez obzira na društvene i gospodarske uvjete, i da bi SAD mogle osigurati širenje demokracije, ili oslobađanjem naroda od kolonijalnog jarma, ili uspostavom prijelaznih režima vojnom intervencijom. “Realisti” poput Waltera Lippmanna, Hansa Morgenthaua i Georgea F. Kennana tvrde da su takvi pokušaji često bili osuđeni na propast i da je bolji pristup tradicionalnije stajalište kako

bi se trebalo sklapati savezništva s režimima, demokratskim ili nedemokratskim, koji ne ugrožavaju američke nacionalne interese, oslanjajući se u tome na ravnotežu snaga, a ne na neku nemoguću zajednicu naroda. Ideja da bi se povijest tih zemalja mogla tako olako ignorirati, a američka samopredodžba posvuda nametati, njima se činila pogubnom. Tvrđili su da je Wilson praktički razoružao te demokracije, zagovarajući postavku da bi se one trebale osloniti na diplomaciju u svijetu, gdje se agresori ne pridržavaju tih pravila. Zanemario je načelo da odanost idealu demokracije mora biti povezana s moći. Utemeljio je Ligu naroda koja će biti nemoćnija i od članaka o konfederaciji, jer će Liga ovisiti o financijskim doprinosima svih zemalja članica i neće imati mogućnost samostalnog provođenja odluka. Premda je Wilson tražio “mir bez pobjede”, Francuzi su uporno zahtijevali da se Njemačku onesposobi tako da joj se oduzme dio teritorija. Ova će kratkovidna politika samo podjariti iredentizam i poslužiti kao opravdanje za Hitlerovu okupaciju Porajnja, njegovo inzistiranje na povratu Sudeta i njegov napad na Poljsku. Ekonomist John Maynard Keynes kritizirao je Versajski mirovni ugovor jer njegovi sastavljači nisu shvatili da se stabilan svjetski politički poredak mora temeljiti na integriranom gospodarskom poretku, već su uzalud tražili način na koji bi nametnuli rimski model mira za Kartagu – goleme reparacije za poražene zemlje.

Slabost wilsonovskog moralizma pokazala se i u događajima u Rusiji i na Srednjem istoku. Boljševički je prevrat pokazao kako, nakon zbacivanja neke monarhije, umjesto demokracije alternativa može biti nova vrsta tiranije. Strah da će se komunizam raširiti zbog globalne gospodarske krize tridesetih godina, dodatno je galvanizirao desničarske snage u ostatku Europe, a “narodna fronta” podijeljenih ljevičara pokazala se preslabom i preusitnjenom da bi im se djelotvorno suprotstavila. Slabašni novi demokratski režimi u srednjoj Europi doživljavali su napade s obje strane političkog spektra. U bivšem Otomanskom carstvu, kolonijalne su sile utemeljile monarhijske režime. Kad su ih zamijenili nacionalistički pokreti, često su bili predvođeni ambicioznim političarima i vojnim časnicima željnim zamijeniti stare dinastičke vladare svojim novim inačicama autokracije. Za spomenute realiste, očita je pouka bila da raspad carstava neće vjerojatno dovesti do stvaranja demokracije u naroda nespremnih za demokraciju i njoj nesklonih zbog vlastitih kulturnih tradicija. Stručnjak za Srednji istok, Elie Kedourie izjavio je da je “ideja demokracije prilično strana islamskom svjetonazoru”. Isto bi se moglo reći za zapadnjački nacionalizam. U takvim okolnostima, može se očekivati da će se politički zrakoprazni prostori popuniti represivnim režimima koji se pozivaju na nacionalizam, a koji demokratskim aspiracijama odaju privrženost samo na riječima time što se proglašavaju republikama.

Realisti i neorealisti tvrde da se vanjska politika mora temeljiti na nacionalnom interesu, a ne moralizmu, kako ne bi došlo do pretjerane, pravedničke kampanje slične vjerskim ratovima. Samoodređenje, tvrde oni, jedno je od onih načela koje dobro zvuči ali ga je nemoguće provesti u djelo. Čehoslovačka je primjer koji su navodili i zagovornici i protivnici samoodređenja. Posegne li Čehoslovačka za načelom samoodređenja, neće li to značiti da će Česi i Slovaci imati pravo na samoodređenje, a da će se to isto pravo uskratiti za tri milijuna Nijemaca, 700.000 Mađara i 300.000 Rusina koji žive na njezinu teritoriju? Češka se demokracija održala do okupacije od strane nacističke Njemačke, jer je ta država bila bogata i nije imala domaću zemljoposjedničku elitu, i jer je ravnoteža etničkih grupa (u sprezi s proporcionalnom zastupljenošću) održala

ravnotežu u vladi. Nakon što je zemlja oslobođena sovjetske dominacije, Slovaci su zaaskali i dobili vlastitu državu 1992.

U međuraću, Wilsonova je politika doživljavala poraz za porazom, a ni on je se nije baš pridržavao. Budući da je novi boljševički režim prekršio demokratske postavke koje je Wilson propisao te zaprijetio američkim interesima, on se pridružio Britaniji u pomoći bjelogardističkim snagama koje su pokušale zbaciti boljševike. Ironija je u tome da se američki nacionalizam pokazao neprijateljem Wilsonova internacionalizma. Američki Kongres nije dopustio da se Amerika učlani u Ligu naroda, kako se ne bi ugrozilo njezin suverenitet i tradicionalni izolacionizam. Velika gospodarska kriza uništila je gospodarske temelje naprednog kapitalizma i gurnula u prvi plan socijalističke, komunističke i nacističke pokrete. Demokracija je doživjela krah u Njemačkoj i Italiji, a u Sovjetskom Savezu bila zamijenjena lažnom demokracijom nazvanom “demokratski centralizam” ili “narodna demokracija”.

No wilsonovska politika nije bila nerealistična u svakom pogledu. Ona je priznala moć nacionalizma i tražila načina na koji bi ga usmjerila u bezopasnije vode. Željela je produbljivati vezu između nacionalnog samoodređenja i narodnog suvereniteta, a ne poticati autoritarna ili totalitarna rješenja. A pokušalo se i utemeljiti globalne institucije, otprilike ekvivalentne saveznim institucijama u SAD i drugim demokratskim državama. Da su Sjedinjene Države pristupile Ligi naroda, vjerojatno bi uvelike poboljšale svoj status, održale američke veze s Europom i spriječile raspad kolektivne sigurnosti – nešto što SAD pokušavaju učiniti poslije Drugog svjetskog rata.

Kad je taj rat 1945. završio, zapadni su saveznici pokazali da su nešto naučili od neuspjeha wilsonianizma i Versailleskog mirovnog ugovora. Pomoću Marshallova plana i NATO-a, SAD su uspjele pokrenuti oporavak Europe i uspostaviti demokratsku vlast u Italiji i Njemačkoj, a usput učvrstiti demokracije diljem Europe. Uz dvostranačku podršku, Truman i Eisenhower tražili su načina kako da privole Britaniju, Francusku i Nizozemsku da se riješe svojih kolonijalnih carstava. No SAD nisu bile spremne pružiti podršku nacionalnom samoodređenju ako bi to moglo izazvati novi svjetski rat. Franklin Roosevelt se nadao da će uspjeti osigurati sovjetsku podršku za samoodređenje istočnoeuropskih naroda koje je oslobodila Crvena armija, ali nije na tome ustrajao kad je Staljin tim zemljama nametnuo komunističku vlast. Njegovi su nasljednici tvrdili da pokušaji “suzbijanja” komunizma “preventivnim ratom” nisu ni realni ni poželjni. Politikom ograničavanja i neintervencije, zapadne su sile uspjele održati krhki mir sa Sovjetskim Savezom, po cijeni eskalacije utrke u naoružanju. U ostalim dijelovima svijeta, primjerice u Turskoj, na Srednjem istoku i velikom dijelu Azije, gdje se smatralo da postoji mala vjerojatnost da bi demokracija uhvatila korijena, američka je politika najprije promicala nacionalnu nezavisnost, kao način da se stane na put širenju komunizma, dok je demokracija bila tek drugom mjestu. Zapravo su SAD uspostavile hegemoniju po cijenu obveze da će braniti Europu i druge narode voljne skloniti se ispod američkog nuklearnog kišobrana. Kad bi to nalagao nacionalni interes, ili bi se osigurao pristup nafti ili promicala slobodna trgovina, Sjedinjene bi Države progledale kroz prste (u ime “konstruktivnog angažmana”) glede kršenja ljudskih prava i odricanja općeg prava glasa.

Primjer Sjedinjenih Država pokazuje da politički nacionalizam i demokracija mogu ići ruku pod ruku, i u praksi i u teoriji. Naravno, u američkom slučaju posrijedi su po-

sebne okolnosti. Nakon što je masovno doseljavanje i ukinuće ropstva učinilo američko stanovništvo multietničkim, multirasnim i multireligioznim, nijedna skupina nije mogla postati povlaštena kasta. To što je zemlja utemeljena u ime političkog ideala slobode i univerzalnih ljudskih prava, dovelo je do usvajanja zakona i političkih institucija koji su štitili raznovrsnost i omogućili doseljenicima da se asimiliraju prihvaćanjem “američkog načina života”, te dokazivanjem svoje odanosti obranom zemlje u ratovima. Američki primjer također pokazuje da politički nacionalizam može kolidirati s demokracijom. U Prvom svjetskom ratu i za hladnog rata, SAD su proglasile mjere “odanosti i sigurnosti” kojima se žigosalo radikale kao subverzivne “neameričke” elemente, ne zato što su snovali antidržavne aktivnosti, nego zato što se njihova stajališta smatralo anatemom i potencijalnom opasnošću. Pod krinkom zaštite od takvih subverzivnih aktivnosti, sigurnosne su agencije špijunirale i zlostavljale radikale i vođe pokreta za građanska prava. Američka je vanjska politika pokušavala u svijetu projicirati dvostruki ideal demokracije i političkog nacionalizma, no to je nastojanje sputavao vlastiti nacionalni interes, sredinom i potkraj 20. stoljeća pojačan spremnošću potpomaganja autokratskih režima ako je potrebno da bi se odoljelo komunizmu. Tek treba vidjeti hoće li se u postkomunističkom svijetu Sjedinjene Države dosljednije služiti svojim golemim utjecajem, kao što se Wilson nadao, za promicanje demokracije i suradnički svjetski poredak nezavisnih država. U mjeri u kojoj će Amerika održati i ojačati demokraciju na svom terenu, a istovremeno u inozemstvu postupati tako da poštuje političku nezavisnost drugih država, te biti pobornik ljudskih prava, mogla bi postati još većim uzorom nego što jest. Ali bude li se Amerikance smatralo nedemokratičnima kod kuće i sebičnim neoimperijalistima u svijetu, povijesna evolucija prema demokratskijem i mirnijem svjetskom poretku mogla bi se usporiti.

III. Nacionalizam i demokracija u modernom svijetu

U neposrednoj budućnosti, na odnos između nacionalizma i demokracije silno će utjecati ishod dubokih društvenih promjena koje omogućavaju sve snažniju integraciju i homogenizaciju zajednica i kultura diljem svijeta, tendencija koju se često naziva “globalizacija”. Ova sklonost integraciji u velikoj je mjeri posljedica tehnološkog napretka – tehnologije rata i mira, tehnologije putovanja, tehnologije komunikacija – kao i sve veće pokretljivosti kapitala i rada preko političkih granica. Primjetljiva je i kontratendencija: pokreti za odcjepljenjem i decentralizacijom u društvima željnima oblikovati ili očuvati zasebne identitete pod naletom učinaka globalizacije i integracije. U odnosu na impresivne tendencije globalizacije, nacionalizam svake vrste može djelovati anakronistički i reakcionarno, ali politički nacionalizam, u sprezi s demokracijom, mogao bi pomoći u toj integraciji, a ne je onemogućiti, jer utire put svjetskoj federaciji koja bi omogućavala suradnju i lokalnu odgovornost i nadzor. Puno će toga ovisiti o tome može li politički nacionalizam, ojačan demokracijom, prevladati sirenski zov usugrudnijih, šovinističkih oblika nacionalizma.

Moderni demokratski ideal snažan je temelj federacije nacija jer počiva na postavki često sažetoj kao “ljudska prava”, a koja tvrdi da bi svi ljudi trebali uživati pravo na samoupravu kao način postignuća veće sreće i boljitka. Demokratska autonomija javlja se u nekoliko oblika – individualnom, pluralnom i političkom – koji se objedinjuju u

modernom obliku demokracije. Ovaj se ideal proširio u gotovo sva područja svijeta, zahvaljujući primjeru zapadnih nacija i zahtjevu za njegovim usvajanjem od strane demokratskih pokreta u gotovo svim dijelovima svijeta. Sve dok se demokratski ideal shvaća u ovom “smiješanom” obliku, služit će za zauzdavanje svih tendencija koje su možda sadržane u nacionalizmu, a koje vode nacionalnom samoveličanju.

Poput demokratskog ideala, politički se nacionalizam pokazao snažnim i trajnim obilježjem moderne povijesti, ali i obilježjem prigušenim rastućom globalnom integracijom. U prvoj polovici 20. stoljeća, nacija-država bila je praktički jedini element aktivan u globalnim sukobima i suradnji. Sami nazivi dvaju svjetskih organizacija utemeljenih u tom razdoblju, Liga naroda i Ujedinjeni narodi, odraz su te postavke. No u drugoj polovici stoljeća, tu ulogu nacije-države osporila je pojava transnacionalnih organizacija, ponajprije poslovnih korporacija, koje su izvršile utjecaj sa svoje strane. U međuvremenu, hladni je rat svijetu nametnuo bipolarni odnos snaga u kojem su se dvije supersile hegemonistički odnosile prema satelitskim nacijama, a čak su i potaknule nesvrstane narode da se pokušaju udružiti kao “treća supersila”. Nastanak “sudnjedanskog oružja” – osobito bojevih nuklearnih glava u interkontinentalnim projektilima – osvijestio je potrebu za suradnjom u kontroli i ograničavanju naoružanja. Sustav uzajamnog zastrašivanja koji se razvio u hladnoratovsko doba između Istoka i Zapada bio je prvi korak prema izgradnji suradničkog svjetskog poretka umjesto dotadašnje anarhije u međunarodnim odnosima. U tom procesu, formalni je suverenitet postao paravan iza kojeg je, i na gospodarskom i na vojnom planu, erodirala nezavisnost država.

Svršetak hladnog rata doveo je do redovitije, čak i rutinske interakcije i suradnje između nekadašnjih supersila, a novi problemi širenja nuklearnog naoružanja, kao i drugih oružja namijenjenih masovnom uništenju – kemijskog i biološkog, skrenuli su svjetsku pozornost na te probleme. Međunarodne agencije zasad nisu dovoljno jake da bi eliminirale te opasnosti, ali sad postoji puno jača suradnja između industrijskih sila. Izvan mreže su ostale ili odmetničke države za koje su ta nekonvencionalna oružja jedina alternativa, ili regionalne sile koje se ne mogu ili ne žele osloniti na zaštitu neke postojeće nuklearne sile.

Međunarodnu je suradnju također potaknula i rastuća zabrinutost zbog posljedica industrijalizacije na okoliš. Zabrinutost zbog zagađenja okoliša, npr. uništenja ozonskog omotača i globalnog zagrijavanja, pojačala je svijest o istinitosti koncepcije “svemirskog broda zemlje” – ideje da ljudski rod nastanjuje jedan zajednički planet i da je stoga nužna suradnja zbog sigurnosti i okolišne ravnoteže. Sporazumi koje su potpisale razvijene nacije, a kojima su se obvezale da će smanjiti ispuštanje štetnih plinova kako bi spriječile mogući smak svijeta, mogao bi predstavljati važan korak prema izgradnji globalne suradnje. U mjeri u kojoj se osmišljavaju programi za zaštitu globalnog okoliša, a zemlje u razvoju pristupaju tim programima, svjetski poredak u kojem je sebično zadovoljavanje nacionalnih interesa pravilo, ustupit će mjesto poretku u kojem je suradnja norma.

Stvaranje Europske unije još je jedan zanimljiv primjer gospodarske, političke i kulturne suradnje. Premda su dosad poduzeti koraci – kao i oni koje će se poduzeti u skorij budućnosti – daleko od stupnja federalizma karakterističnog za Sjedinjene Države ili neke druge federalne zemlje, stvaranje europskog parlamenta i europskog suda,

zajedno sa zajedničkom valutom, podigli su sigurnosne instrumente NATO-a i ekonomske instrumente zajedničkog tržišta na potpuno novu i nezabilježenu razinu političke suradnje. Prihvatanje eura kao zajedničke valute predstavlja velik korak naprijed, ne samo glede gospodarske suradnje nego i simbolički. U zlatno doba nacionalizma, ništa nije toliko simboliziralo nacionalnu nezavisnost koliko nacionalna valuta. Kad zajednička valuta zamijeni zasebnost franka, marke, lire i ostalih nacionalnih valuta, gotovo će jamačno nastati i novi osjećaj jedinstva. Osjećaj zajedničkog europskog identiteta možda će biti slabije razvijen od osjećaja nacionalnog identiteta dokle god postoje razlike u jeziku i kulturi, ali snaga tih razlika vjerojatno će otupjeti jačanjem osjećaja međuovisnosti i rastućom mobilnošću rada i kapitala. Pojedinci se doseljavaju i nalaze zaposlenje u zemljama u kojima se nisu rodili, i mogu ostati privrženi matici zemlji, ali će postajati manje parohijalni u svojem svjetonazoru i zainteresiraniji za očuvanje suradničkih veza. Poticaji koje ujedinjena Europa može pružiti razvoju europske svijesti i identitetu konkurirat će, a u nekim slučajevima i zasjeniti identitete nacija-članica. Čak i bez *lingue france*, zajedničko će iskustvo promicati zajednički osjećaj identiteta. Protok kapitala i radne snage iz jedne zemlje u drugu razbit će nešto od osjećaja odvojenosti koji je tako dugo razdvajao europske nacije.

Integracija ne mora, a gotovo sigurno i neće značiti kraj nacionalne nezavisnosti ili važnosti nacije-države kao primarnog činitelja međunarodnih odnosa. Jezične će se razlike zadržati kao moćni podsjetnici na nacionalnost. No ograničit će se mogućnost nacija-država da u svojim aktivnostima ne uzimaju u obzir svoje odnose s drugima. Uloga demokracije kao neke vrste univerzalnoga moralnog i političkog kodeksa u pozadini ove integracije mogla bi biti bitna za smanjivanje napetosti i prepuštanje rješavanja sukoba diplomaciji umjesto vojskama. Širenje demokracije potaknulo je razvojne aranžmane (primjerice međudržavni federalizam, zajednička tržišta, valute i kreditne agencije, slobodna trgovinska područja, i dogovori o kolektivnoj sigurnosti) s namjerom da se omogući bezopasne manifestacije nacionalizma, a da se pritom oslabi njegova sklonost jačanju parohijalizma te izolacionizma ili ekspanzionizma.

Posebice u svojem modernom, liberalnom pluralističkom obliku, demokracija je u načelu sukladna s međunarodnom suradnjom, kako je među prvima ukazao Kant. Često se čuje da demokracije ne ratuju protiv drugih demokracija – no to je generalizacija čiji se visoki stupanj vjerojatnosti još ne može potkrijepiti s puno dokaza. U mjeri u kojoj ta hipoteza stoji, razlog bi mogao biti taj da u demokracijama rat moraju objaviti oni koji će podnijeti najveći teret, a ne kraljevi ili oligarsi koji mogu računati na druge da će se boriti u njihovim bitkama i platiti ceh. Sklonost ratovanju, naizgled tako česta u povijesti, mogla bi se vrlo lako pokazati funkcijom kraljevskih ambicija, a u novije vrijeme kombinacije diktature i etničkog nacionalizma. Moderne su demokracije najčešće trgovačke države u kojima dominira srednja klasa – klasa čija je najvažnija ambicija poboljšati svoj životni standard i koja zna da je bolje imati strane kupce i trgovačke partnere nego neprijatelje. Kako nastaje sve više takvih država i kako stupaju u bliske odnose, lako se može zamisliti da će se javljati prigušen, uglavnom politički ili građanski nacionalizam, koji je spojiviji s globalnom stabilnošću i suradnjom nego njegovi šovinističkiji oblici. No bilo bi pretjerano smiono pretpostaviti da nacionalizam ponegdje neće poprimiti zloćudne oblike, posebice tamo gdje je etnički i kulturni, a ne politički ili građanski.

Da bi se uklopilo etničku i kulturnu raznovrsnost na način koji bi ublažio separatizam i građanske razdore, preporučljiv je pluralistički oblik demokracije. U podijeljenim društvima, potrebno je ustanoviti instrumente kojima bi se pomirilo opće pravo građanstva s političkom autonomijom za manjinske zajednice. U društvima u kojima se etnički, vjerski ili kulturni i lingvistički oblici identiteta smatraju primarnim izvorima odanosti, instrumenti podjele vlasti kojima se poštuje grupna autonomija, umjesto većinske vlasti, možda su nužni za očuvanje demokratskog načina života. Premda takvi aranžmani, poznati kao konsenzualna demokracija, ne uspijevaju uvijek, mogli bi koristiti društvima pogođenim dubokim raskolima koji bi u protivnom mogli onemogućiti suradnju među grupama. U, primjerice, Švicarskoj, Belgiji, Kanadi, Libanonu i Južnoj Africi, oni naciji omogućavaju prosperitet, a građanima razvitak osjećaja zajedničkog nacionalnog identiteta, a da pritom čuvaju posebne kulturne identitete. Mnoge druge zemlje s primarno većinskom vlašću iskazuju stanoviti stupanj konsenzualne demokracije u obliku proporcionalne zastupljenosti u glasovanju, tehnika koja ne samo što osigurava pravednu zastupljenost nego i služi za ovlašćivanje manjinskih skupina.

No premda su demokracija i politički nacionalizam kompatibilni, oni mogu postojati i istodobno u inverznom odnosu, kad god društveni pritisci izazovu slom demokracije i raspire nacionalističke strasti. Kad se elemente i postupke demokracije okrivljuje da su uzrokom pogoršanja odnosa, ili među društveno-ekonomskim klasama, vjerskim i etničkim skupinama, ili regijama, jamačno će se začuti zahtjevi da se stane na kraj “anarhiji” demokracije i uvede vlada nacionalnog jedinstva, često sastavljena od pripadnika vojske ili u savezništvu s njima. Privremene mjere, uvedene da bi se razriješile takve krize, kadšto je teško kasnije ukinuti. Talijanski i španjolski fašizam i vojne hunte, koje su zasjele na vlast u mnogim zemljama, otrežnjujući su i poučan primjer toga kako neuspjeh demokracija da razriješe društvene probleme, zajedno s rastućim nepovjerenjem u parlamentarne institucije, može dovesti do služenja ekstraparlamentarnim oblicima političkog natjecanja: paravojne organizacije, ulični prosvjedi, te na poslijetku pobuna snaga odlučnih da prevladaju političke razmirice koje karakteriziraju demokraciju – a sve to u ime nacionalnog jedinstva.

Usto, dobro je imati na umu da ni politički nacionalizam ni demokracija ne vode nužno do vanjske politike u stilu “živi i pusti druge da žive”. A i ne štite državu od iskušenja da pokuša proširiti svoju vlast na užrb drugih nacija ili da se umiješa u njihove poslove zbog vlastitih interesa. Naprotiv, oboje će možda samo pojačati ovo iskušenje promicanjem opojne mješavine društvene solidarnosti, poslanja i iredente. Francuska je revolucija iznjedrila nacionalistički – i ideološki demokratski – Napoleonov imperijalizam, tumačeći njegova osvajanja kao oslobodilačke pohode. Demokratska narodna vojska, utemeljena na *levée en masse*, bila je topovsko meso za ono što se ispostavilo svjetovnom križarskom vojnom, tobože s ciljem emancipacije porobljenih masa unutar drugih nacija, ali je jedini rezultat bilo širenje francuske nacionalne moći i ustoličenje napoleonskih dinastija. Američko vjerovanje u “prirodno pravo na ekspanziju” pripomoglo je opravdavanju šovinističkog rata protiv Meksika izazvanog gradnjom američkih naselja u Texasu. Neki su domoljubni entuzijasti prigrlili to objašnjenje u nadi da će to dovesti do “oslobađanja” cijelog Meksika. No taj je rat prisilio meksičku vladu da pristane na pripojenje četrdesetak posto svoga predratnog teritorija. Kako pokazuju ovi slučajevi, i demokracija i politički nacionalizam mogu proizvesti agresivnu vanjsku politiku.

Etnički ili kulturni nacionalizam po svojoj je prirodi opasniji za mir i demokratske vrijednosti. Ovi su oblici nacionalizma spojivi s demokracijom isključivo u jednom od ova dva slučaja. Prvi je kad je država etnički ili kulturno homogena. Primjerice, u skandinavskim demokracijama, gotovo cijelo stanovništvo ima osjećaj zajedničkog etničkog ili kulturnog identiteta. Posljedica je da ne postoji napetost između etničkog i političkog nacionalizma. U arapskim zemljama, politički nacionalizam služi kao žarište jedinstva koje nadilazi razlike između muslimana različitih sekti te između muslimana i kršćana. Ne iznenađuje da su ga često formulirali i promicali ili sekularizatori, ili upravo kršćani (poput arapskog nacionalista Michela Aflaqa) koji čine manjinu stanovništva. Drugi je slučaj kad se političkim aranžmanima želi pripadnicima drugih etničkih ili vjerskih skupina dati zaseban, ali ravnopravan status. Belgijski državljani imaju zajednički nacionalni identitet, ali i zaseban etnički identitet te odvojene kulturne institucije. Švicarska promiče isti osjećaj političkog identiteta za sve švicarske građane, no istodobno priznaje zaseban osjećaj identiteta onim svojim građanima koji govore njemački, francuski i talijanski. Kanada ustavno priznaje svoja dva konstitutivna naroda i usvojila je dvojezičnu politiku za javne službe. Španjolska je nedavno pokušala neutralizirati separatizam osiguranjem političke i kulturne autonomije za Katalonce i Baske.

Svi oblici nacionalizma, uključujući i politički, mogu izazvati bolesne ambicije veličine i težnje za širenjem. Kad u nacionalističkim osjećajima prevladavaju etnički i kulturni elementi, osjećaj superiornosti će se vjerojatno produbiti. Kad je nacionalno postojanje prožeto mistikom, primjerice mitovima o podrijetlu ili sudbini te postavkama o organskom karakteru neke regije, jezika i naroda, nacionalizam može postati opojan. Osjećaj pravednosti i poštivanja tuđih prava može se pobiti uvjerenjem da su sudbina ili Bog izdvojili neki narod i opravdavaju mu kad on negira teritorijalne aspiracije drugih naroda. Kad imperijalističke težnje uhvate korijena, njihovi se zagovornici zavaravaju da služe najvišim zamislivim idealima. Smatraju kako ih je Bog odredio da vladaju “nižim rasama koje ne poznaju zakona” i da šire blagodat religije i civilizacije. *Lord George Curzon* posvetio je jednu od svojih knjiga “onima koji vjeruju da je Britansko carstvo, Božjom providnošću, najveći instrument dobra koji je svijet ikad vidio.” Neki ultraortodokсни Židovi tvrde da, zato što je cijela zemlja Izrael bila obećana njihovim precima, drugi stanovnici ne mogu tražiti pravo na bilo koji njezin dio samo na temelju prebivališta, bez obzira na njegovo trajanje. Muslimanski fundamentalisti pretpostavljaju da obveza sudjelovanja u vjerskom *džihadu* (doslovce, nastojanje ili borba) znači sudjelovanje u svetom ratu, “u smislu rata koji je naredio sam Bog”, kao što je objasnio Bernard Lewis.

Države odane političkom nacionalizmu i demokraciji sklone su boljoj međusobnoj suradnji i aranžmanima koji poštuju temeljna prava svih ljudi i posvuda. Iz osjećaja prosvijećenog samointeresa, vjerojatno će biti spremne pomagati drugim narodima da postanu i demokratske i da iskoriste pravo na samoodređenje. Godine 1926. Ujedinjeno Kraljevstvo željelo je preobraziti svoje bivše carstvo u zajednicu naroda. Balfourova deklaracija usvojena na Imperijalnoj konferenciji održanoj te iste godine, priznala je britanskim protektoratima pravo na zasebnu vanjsku politiku, što je bilo jednako pravu na autonomiju. Protektorati su proglašeni “autonomnim zajednicama”, “slobodno udruženima”, “ravnopravnima u statusu” i “ni na koji način podložnim jedni drugima”. Na

taj je način pokrenut projekt preobrazbe, osmišljen da se osigura nacionalna autonomija unutar šireg okvira suradnje.

U načelu, ovakav ideal zajednice naroda silno je privlačan. Premda nisu sve primjedbe na rastuću globalnu integraciju iracionalne, razumljiva zabrinutost koju izražavaju najbolje će se ublažiti očuvanjem suradničkih demokratskih nacija-država. Protekcionističke težnje su i dalje izražene, jer globalna gospodarska integracija ne pogoduje svima jednako. Vjerske tradicionaliste brinu učinci modernizacije pa oni žele podići prepreke prodoru globalne kulture koja bi mogla sa sobom donijeti nepoželjne moralne standarde. Takvi se problemi najbolje rješavaju kroz domaće parlamentarne sustave. Demokratske nacije-države ostaju najbolji posrednici između integracije i odvojenosti, modernizma i tradicije, jer je temeljna postavka demokracije u svim njezinim oblicima da bi vlada trebala biti odgovorna onima kojima vlada. Kao što je mudro napisao Karl Deutsch: “nacija-država ... još je najvažniji djelotvorni politički instrument. Glavni temelj njezine moći je, danas više nego ikad, pristanak onih kojima se vlada, a taj je pristanak najlakše osigurati i održati među stanovnicima koji govore istim jezikom, dijele istu kulturu i tradicije nacionalnosti.” U sve povezanijem svijetu, oblici vlasti koji nadilaze naciju-državu nužni su u nekim aspektima, ali ne mogu biti odgovorni mnoštvu skupina čije bi interese trebali zastupati. Zbog demokratskih vrijednosti, te unapređenja djelotvornosti i stabilnosti, političke jedinice sa stvarnom vlašću moraju održati povezanost s građanima kako bi se osiguralo njihovu odgovornost, premda se poduzimaju suradničke mjere među državama-nacijama za zadovoljenje zajedničkih potreba.

U svojem magistralnom prikazu propasti Rimskog Carstva, povjesničar Edward Gibbon upozorio je na učinke neumjerene političke integracije. Premda je pod rimskom vlašću vladala “svečanost mira”, drugi su narodi trpjeli pod jarmom ovisnosti: “puste provincije, lišene političke snage ili jedinstva, neprimjetno utonule u bezvoljnu ravnodušnost privatnog života.” Sa stajališta okupiranih naroda i kasnijeg tijeka europske civilizacije, propast Rimskog Carstva predstavljala je oslobođenje. Zavojevači sa sjevera koji su uništili carstvo “oživjeli su muževni duh slobode” iz kojeg su niknule moderne umjetnosti i znanosti. Pouku koju je Gibbon izvukao iz toga drevnog iskustva isplati se poslušati. Moderni bi svijet dobro učinio kad bi objedinio integraciju s nezavisnošću, univerzalna pravila s odgovornošću i raznovrsnošću u obliku umjerenog političkog nacionalizma, prožetog i obuzdanog demokratskim idealima.

S engleskog prevela
Božica Jakovlev

Sanford Lakoff

NATIONALISM AND DEMOCRACY

Summary

Nationalism is sometimes said to be too varied a phenomenon to be easily defined, let alone reduced to the generalizations of political theory. One analyst, after studying the subject over a lifetime without being able to pin it down, threw up his hands and observed that a nation is any group of people who think themselves to be one. Democracy too is a controversial term, differing in ancient and modern usage and all the more ambiguous because of its cynical misappropriation by autocratic regimes. Despite these difficulties, both concepts denote forces too important to modern history to be excluded from theoretical scrutiny. The present inquiry will propose a framework for analysis, focus on the United States as a leading protagonist of both forces, and conclude by considering their interaction in a changing world order – marked, paradoxically, by the conflicting pressures of “globalization” and demands for the preservation of separate spheres of identity. Thematically, it will suggest that civic or political nationalism, as distinct from other potentially more malevolent forms, is compatible with democracy and a useful instrument of collective action, domestic and interstate, but that all forms of nationalism can pose serious dangers if taken to an extreme.